

Laramanlar: Gizli Hristiyan Arnavutların Mihaliç'e Sürgünü (1846-1848)

*Yakup Ahbab**

The Laramans: The Exile of the Crypto Christian Albanians to Mihalic (1846-1848)

Abstract ■ The 19th century for the Ottoman Empire was a period in which hopeless measures were taken in desperate times. With the implementation of the Tanzimat Edict, it was accepted that a new era had started in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire had difficulty in keeping up with this period. As a matter of fact, this new era has brought new political problems. Especially the Serbian and Greek revolts turned the Balkan communities into a bomb ready to explode. The Tanzimat Edict declared in this period was unable to reduce this tension in the society. In this context, those who had hidden religion exposed themselves after the Tanzimat Edict. This attracted a harsh response from the conservative sector of the society. The Government was a part of the effort to fulfill the requirements of the Tanzimat Edict. However, neither the conservative party nor the European states were easy to satisfy. This article examines the exposition of crypto-Christian Albanians and the following events based on Ottoman archival documents, domestic and foreign sources.

Keywords: Crypto-Christians, Catholic, Albania, the Laramans, Balkans.

Giriş

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile resmi olarak gayrimüslim vatandaşlarının durumlarında gerekli düzenlemelerin yapılmasını kabul etmiştir. Bu değişim aşamasında Avrupa'nın desteğinin alınmasına gayret sarf edilmiş ve bu çabaların neticesi olarak birçok sorunla uğraşmak zorunda kalınmıştır.¹ Tanzimat

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

1 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), s. 96.

döneminde Batılı devletlerin Osmanlı hükümetini eleştirdikleri konuların başında gayrimüslim vatandaşların hak ve özgürlüklerinin ihlali gelmiştir.² Tanzimat Fermanı ile imparatorlukta özellikle de gayrimüslimler arasında bazı şeylerin değişeceği umudu doğmuştur. Bu düşünce din değiştirme hadiselerinin ve gizli din taşıyanların gerçek dinlerini rahat bir şekilde ilan etmelerine neden olmuştur. Bu tarihten sonra gayrimüslim vatandaşların bu durumu Batılı devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki sorun teşkil eden başlıklardan biri olmuştur.³

1839 Tanzimat Fermanıyla kabul edilen *zimmilerin Müslümanların bazı haklarından yararlanmaları* ilkesi, pratikte bir İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin bazı hususlarda şer'i hukuka tabi olmalarının doğurduğu problemleri çözümlenememiştir. Bu sorunlardan en önemlisi, Müslümanlığı kabul eden gayrimüslimlerin irtidadları olmuştur. Bu konu Osmanlı hükümetinin özellikle İngiltere ve Fransa'nın baskısı altında tutulmasına neden olmuştur. İslam fıkına göre, İslam'dan dönen Müslüman erkekler ölümle cezalandırılırdı. Doğuştan Müslümanlara uygulanan bu kurala, Müslümanlığı sonradan kabul edip herhangi bir nedenden dolayı bu kararından vazgeçen zimmiler söz konusu olduğunda, Batılı devletler şiddetli tepki göstermişlerdir.⁴ Batılı güçler bu hadiselerde hükümetin iç hukuk kurallarını uygulamasına doğrudan müdahale etmeye çalışmıştır.⁵ Bu doğrultuda İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning Fransız mevkidaşıyla birlikte

2 Hiç şüphesiz bu reform dönemini kendileri için fırsat gören gayrimüslimler de olmuştur. Nitekim o vakte kadar dinini gizleyen ve şeklen Müslümanlığı kabul etmiş bazı gizli Hristiyan cemaatler asıl dinlerini açıklamakta bir sakınca görmemişlerdir. İrtidad vakaları bazen cemaatler, bazen de Müslümanlığı kabul eden bir eski Hristiyan'ın tekrar gerçek dinine dönmesi gibi olaylarla görülmeye başlanmıştır: İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, (İstanbul: Merkez Kitaplar, 2007), s. 29.

3 Tayyip Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, XXXI/121 (1967), s. 93-111; Mustafa Emil Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/1-2 (1953), s. 184-280; Mucize Ünlü, "Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyet-ı Selâse Örneği", *Studies of The Ottoman Domain*, 4/7 (2014), s. 42-53.

4 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), s. 130.

5 Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, (İstanbul: Aydınlar Ocağı, 1990), s. 7-20; Celal Erdönmez, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası", *Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1 (2008), s. 99-123; Selahattin Öztürk, "Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11 (2000), s. 347-438.

dinden dönenlerin idam edilmesine dair maddenin yürürlükten kaldırılması için çaba sarf etmiştir. Osmanlı hükümeti ise mürtedlere uygulanan idam cezasının *mecburiyet-i dinîye ve hukuk-ı milliye* gereği olduğunu büyükelçilere anlatmaya çalışmıştır.⁶

19. yüzyılın başından beri hem iç hem de dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı hükümeti Avrupalı devletlerin bu hassas durumdan istifade etmeleri için mürtedlere uygulanan idam cezasının uygulanmasında pek de gönüllü değildi. Lakin bir yandan şer'i hükümlerin bütün gerekleriyle tatbikini isteyen ve hiçbir müsamaha göstermeyen ulema diğer yandan da yabancı devletlerin tazyikleri... Bunlara bir de yerel halk arasındaki mutaassıp kişilerin varlığı da eklendiğinde Osmanlı hükümeti için olaylar içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu yüzden hükümet için her iki kesimi de rahatsız etmeden ve halkı da galeyana getirmeden soruna bir çözüm yolu bulmak hiç de görüldüğü kadar kolay olmamıştır.⁷

Daha birkaç yıl önce Sırp ve Yunan isyanlarını gören bölge halkı tekrar aynı sıkıntıların yaşanmasından korkmuş ve irtidad taleplerine şiddetle karşı çıkmıştır.⁸ Bu da kâğıt üzerinde Tanzimat gerekliliklerinin uygulanmaya başlanmış olmasına rağmen halk arasında hala yeni döneme tam olarak uyum sağlanılmadığını göstermiştir.

Yeni dönemin yeni sorunlarından biri olan din değiştirme/gizli din taşıma olaylarına uygun düşen bir örnek de Tanzimat dönemi Osmanlı Balkanlarında yaşanmıştır. Katolik inancına geri dönen Müslüman(!) Arnavutların sürgününün anlatıldığı bu makalede Sırp ve Yunan milliyetçilik isyanlarının yaşandığı bir dönemde din temelli bir hadisesinin nasıl uluslararası bir sorun haline geldiği Osmanlı arşiv belgelerine, yerli ve yabancı kaynaklara dayanılarak anlatılmıştır. Makalede öncelikle Laraman hadisesinin diplomatik kanallar aracılığıyla gündeme gelmesi izah edilmiş, ardından Osmanlı hükümetinin Laramanların mağduriyetlerinin gidermesine dair çabalarına değinilmiş ve son olarak da Laramanların memleketlerine gönderilmesi anlatılmıştır.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT), 1/53.

7 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), s. 568.

8 Yunan isyanı sırasında Tripoliçe'de 40.000'e yakın Türk katledilmiştir. Rum isyancılar Türk mezarlığını dahi kazıp, kemikleri yakmıştır. İsyancılar, Tripoliçe kuşatması sırasında Türkleri gayrete getiren Kadı Halim Efendi'yi üzerine yağ dökerek katletmiştir: Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, (İstanbul: Babıali Kültür – BKY, 2009), s. 40.

1. Uluslararası Baskı ve Laramanların Gündeme Gelmesi

Arnavutluk'ta İslamlaşma sürecine baktığımızda gizli Katolikler (Laraman) ⁹ ile karşılaşilmektedir. Söz konusu kişilerde Müslümanlık sadece isim değişikliğinden ibaret olmuştur. Laramanlar şeklen Müslüman olmakla hem vergi yükümlülüklerinden kurtulmak hem de makam ve ayrıcalıklar elde etmek istemişlerdir. Laramanlarda sadece erkekler Müslüman isimleri almıştır. Kadın ve çocuklarsa Hristiyan olarak hayatlarını devam etmişlerdir.¹⁰

Laramanların sayısının gittikçe artması üzerine Papa XIV. Benedict Laramanların ikircikli davranışlarının önüne geçmek için Katoliklerin dinlerini gizlemelerini, Müslüman isimler almalarını yasaklamıştır. Laramanların bu şekilde bir hayat sürmelerinin önüne geçmek için de misyonerler görevlendirmiştir. Ayrıca Papa bu emirleri yerine getirmeyenlerin dinsiz ilan edileceğini ve cenaze merasimlerinin de yapılmayacağını ilan etmiştir.¹¹

Laramanlar 1837 senesinde din değiştirme teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak yerel Osmanlı valisi tarafından bu talepler şiddetle bastırılmış ve bu kişiler vali tarafından hapse atılmıştır. Söz konusu şahıslar hapiste işkence görmüş ve zorla sünnet ettirilmişlerdir. Laramanlar kararlarından bu şekilde vazgeçirilmişlerdir. Bunu takiben Laramanlar yerel idareciler ve Müslüman din adamları tarafından serbest bırakılmış, evlerine gönderilmişlerdir. Tanzimat'ın Arnavutluk'ta uygulanmaya başlamasından sonra Laramanlar için din değiştirme ihtimali daha umut verici bir hal almıştır.¹²

9 Gizli Hristiyanlara halk ağzında "Laraman" yani boyanmış veya renkli denmekteydi. Laramanlar ağırlıklı olarak İpek ve Kosova'da yaşamaktaydı. Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, çev. Ali Taner, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1998), s. 166; Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening*, (Princeton: Princeton University, 2015), s. 12; Nathalie Clayer, "The Myth Of Ali Pasha and The Bektashis: The Construction of an 'Albanian Bektashi National History'", *Albanian Identities: Myth and History*, ed. Stephanie Schwandner-Sievers, Bernd J. Fischer, (Bloomington: Indiana University Press, 2002), s. 127-134.

10 Gaspër Gjini, *Ipeshkvia Shkup-Prizren nëpër shekuj*, (Ferizaj: Drita, 1992), s. 147; Gjergj Gashi, *Vatikani dhe Arbëria, 1700-1922*, (Tiranë: Onufri, 1998), s. 82.

11 Gjini, *Ipeshkvia Shkup-Prizren nëpër shekuj*, s. 149.

12 Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, (London: Hurst&Company, 2000), s. 89-92; Albert Ramaj, "Laramanizmi apo kriptokrishtenizmi tek shqiptarët – përkatësisht në Kosovë në shek. XIX e XX", *Poeta nascitur, historicus fit. Ad honorem Zef Mirdita*, ed. Albert Ramaj, (St. Gallen: Albanisches Institut, Hrvatski institut za povijest, 2013) s. 549-588.

Tanzimat Fermanı'nın gerekliliklerinin Arnavutluk'ta uygulanmasına yönelik ilk teşebbüsler 1844 senesinde başlamıştır. Yeni vergiler ve yöre halkını silahlılandırmaya yönelik bazı girişimlerle başlayan uygulamalar halktan büyük tepki görmüştür. Kısa sürede Üsküp'te başlayan isyan civar şehirlere de yayılmıştır. Neticede Osmanlı hükümetinin aldığı askeri tedbirlerle isyan bastırılmıştır. 1845 yazında Yakova'da asayişin sağlanmasıyla birlikte yöre halkından erkekler askere alınmaya başlandığında sadece Müslümanlara çağrıda bulunulmuştur.¹³ Yapılan çağrı sonrası askere alınan iki Arnavut, kendilerinin aslında Hristiyan olduğunu bu yüzden de askerlik mecburiyetlerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Bunlar Türk ve Müslüman ismi taşımalarına rağmen açıkça Müslüman olduklarını ilan etmemişlerdir. Bunun üzerine Laramanların durumlarını tahkik etmek üzere memurlar görevlendirilmiştir. Memurlar Üsküp'ün kuzeyinde yer alan Srpska Crna Gora'ya bağlı Binča, Stublla, Vernakola ve Karadağ/Letnicë köylerinde yaptıkları incelemeler sonunda adı geçen köy halklarının papazları ile birlikte kendilerinin Hristiyan olduklarını ilan etmelerine şahit olmuşlardır.¹⁴

Yaşananların ardından Kasım 1845 tarihinde Binča, Stublla, Vernakola ve Karadağ/Letnicë'deki 25 Arnavut aile Katolik olarak tanınmaları için Gilan Bey'ine gitmiştir.¹⁵ Gilan Bey'i onların neden dinden döndüklerini sorduğunda onların cevabı şu şekilde olmuştur: *Çünkü Biz Muhammed'e hiç uymadık!* Arnavut

13 Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1999), s. 229-230; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 96; Skendi, *The Albanian National Awakening*, s. 25.

14 Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri*, s. 168. Priştine, Prizren, Yakova, İpek ve Gilan kazaları ahalisinden gizli olarak Hristiyan ayinlerini yapan ve bu dine tabi olan yaklaşık 500 Arnavut aile ...*müsaade-i vesileden istifade ile dinleri alenan ikrar itmek*... istemişlerdir. Gilan Katolikleri irtidat ettiklerinde Üsküp'te Vali Selim Paşa tarafından hapsedilmişlerdir. İşkodra'da yaşayan Avusturyalı tüccar Üsküp'e ziyarete geldiğinde bu Katolik mahpusları görmüş ve bunların kısa zamanda telef olacaklarını İşkodra konsolosluğuna iletmiştir. BOA, Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 149/51. 18 Şubat 1846; *Morning Advertiser*, Cuma, 17 Nisan 1846, s. 2; *Globe*, Cumartesi, 18 Nisan 1846, s. 3; *Dublin Evening Mail*, Pazartesi, 20 Nisan 1846, s. 3; Eva Anne Frantz, *Zwischen Gewalt und friedlicher Koexistenz – Muslime und Christen im spätoosmanischen Kosovo, 1870-1913*, (Doktora Tezi), Universität Wien, Viyana 2014, s. 283.

15 Viçenc Malaj, "The Activity of The Franciscans of The Dubrovnik Province Among Albanian Catholics", *Albanian Catholic Bulletin*, XV (1994), s. 68; Marilyn Kott, *Catholic Kosovo: A Visitor's Guide to Her People, Churches, Historical Sites, and Her 1900 Year Journey*, (Morrisville: Lulu Press, 2015), s. 80; *Journal and Gloucestershire Fashionable Weekly Gazette*, Pazartesi, 04 Mayıs 1846, s. 2; *Armagh Guardian*, Salı, 05 Mayıs 1846, s. 1; Ramaj, "Laramanizmi apo kriptokrishtenizmi", s. 553.

ailelerin bu cevaplarına öfkelenen Gilan Bey'i bunları iki ay süreyle hapsedmiştir. Ardından mürtedlerin kararlarından dönmeleri için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Öncelikle irtidad edenlerin yanlarına bir imam tayin edilmiş, onlara İslamiyet'e dönmeleri konusunda nasihat edilmiş, birçoğu da zorla sünnet ettirilmiştir. İşin ilginç tarafı İslam'daki çok eşlilik ve eşlerden boşanabilme imkânı gibi konular üzerinde durularak söz konusu kişiler ikna edilmeye çalışılmıştır.¹⁶ İrtidad edenlere Priştine'de Hafız Paşa ve Üsküp'te de Selim Paşa benzer şekilde tavır almışlardır.¹⁷

Kararlarından dönmeyen Laramanların bir kısmı Gilan'dan Üsküp'e diğer bir kısmı da İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁸ Üsküp'e gönderilenler Vali Selim Paşa tarafından hapsedilmiş, prangaya konulmuştur.¹⁹ İstanbul'a gönderilenler ise birkaç ay hapsedildikten sonra kendilerinin Katolik olarak tanınmasına dair bir fermanla memleketlerine geri gönderilmiştir. Ancak geri döndüklerinde bekledikleri gibi bir karşılama olmamış tekrar hapse atılmışlardır. Her ne kadar bunlar bir süre sonra tahliye edildiyse de milletin efkârı tamamıyla düzeltilememiştir. Yaşananların din değiştirmek isteyenlere örnek teşkil ettiği ve onların da alenen Katolik olarak tanınmak istediklerini ilan etmelerine neden olmuştur. Ancak bunlar da çeşitli su-i muameleye uğramışlardır.²⁰

Sonunda Laramanlar para cezasına çarptırılmıştır. Ancak verilen para cezasını ödeyemeyince de Mihaliç'e gönderilmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinde Mihaliç'e gönderilenlerin sayısı 190 olarak belirtilmişken, bazı kaynaklarda farklı sayılar verilmiştir. Noel Malcolm *Kosova: Balkanları Anlamak İçin* isimli eserinde yaklaşık 150 kişinin papazlarıyla birlikte bu cezaya çarptırıldığını, Ger Duijzings

16 BOA, HR. SYS, 120/14, varak: 2; HR.SYS, 1869C/1. 30 Kasım 1846; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 86, 93; Stavro Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", *Slavic Review*, 26/2 (1967), s. 227-246; *The Atlas*, Cumartesi, 25 Nisan 1846, s. 6; *Northern Standard*, Cumartesi, 25 Nisan 1846, s. 1; *The Times*, Salı, 07 Temmuz 1846, s. 3.

17 Malaj, "The Activity of The Franciscans", s. 68; BOA, HR.SYS, 1869C/1. 30 Kasım 1846; *Hertford Mercury and Reformer*, Cumartesi, 2 Mayıs 1846, s. 4; Ahmet Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, (İstanbul: Kitabevi, 2012), s. 48-57.

18 *Morning Post*, Çarşamba, 6 May 1846, s. 6.

19 *Morning Advertiser*, Cuma, 17 Nisan 1846, s. 2; *Statesman and Dublin Christian Record*, Salı, 21 Nisan 1846, s. 3.

20 BOA, HR. SYS, 120/14, Varak: 2; HR.SYS,1869C/1. 30 Kasım 1846; HR. SYS, 120/7. 2 Ocak 1845. Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 93; *Waterford Chronicle*, Çarşamba, 22 Nisan 1846, s. 3; Ramaj, "Laramanizmi apo kriptokrishtenizmi", s. 554.

Religion and the Politics of Identity in Kosovo adlı eserinde ise sürgüne gönderilenlerin toplam sayısını 166 kişi olduğunu söyler. Buna bir de sürgünde doğan bebeklerin sayısı dâhil edildiğinde, toplam sayı 176 olmuştur. Peter Bartl *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)* adlı eserinde 148 kişinin sürgüne gönderildiğini belirtmiştir. Döneme ait bazı İngiliz gazeteleri ise gönderilenlerin sayısını 30, bir kısmı da 160-180 kişi olarak vermiştir. Sınır dışı edilen 25 ailenin yarısı Stublla'dan, 7'si Binča'dan, 3'ü Vernakola'dan, 2'si Karadağ/Letnicë'dendi.²¹

Görsel: Laramanlar ve Türk yetkililer arasındaki tartışmayı gösteren Binča Katolik kilisesindeki duvar resmi. Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, (London: Hurst&Company, 2000), s. 93.

3 Kasım 1843 tarihinde Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, İngiliz elçilik tercümanı Pisani'ye bundan böyle irtidad vakasıyla karşılaşılırsa ve olay İstanbul'da olmuşsa, konunun Babıali'ye götürüleceğini, taşrada meydana gelmişse bölge valisine götürüleceğini söylemiştir. Her iki durumda da ölüm cezası uygulanmayacak, olay kamuoyuna duyurulmayacaktı. Verilen bu taahhüdün sonrasında elçilikler

21 BOA, İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM), 79/2278, varak 3. 13 Mayıs 1846; Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, s. 230; Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", s. 239; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 94; Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri*, s. 168; *Globe*, Cumartesi, 18 Nisan 1846, s. 3; *Dublin Evening Mail*, Pazar, 20 Nisan 1846, s. 3; *Shipping and Mercantile Gazette*, Salı, 21 Nisan 1846, s. 3; *Evening Mail*, Çarşamba, 8 Temmuz 1846, s. 2; *The Times*, Salı, 7 Temmuz 1846, s. 3.

konunun takipçisi olmuş ve konuyla alakalı gelişmeleri Babıali'ye iletmışlerdir.²² Nitekim Katoliklerin Babıali'nin gündemine gelmesinde İngiliz ve Fransız elçiliklerinin Arnavut ailelerin durumlarını mercek altına aldığı raporları etkili olmuştur. Elçilikler hazırlamış oldukları raporları Babıali'ye sunmuş ve din değiştirenlere uygulanan idam cezasının kaldırılmasında baskı aracı olarak kullanmışlardır.

İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği ser-kâtibi Alison tarafından sefaretı bilgilendirmek üzere Laramanların durumları hakkında Osmanlı hükümetini zor durumda bırakacak bir rapor hazırlanmıştır. Raporda genel olarak yolculuk boyunca Arnavut ailelere yapılan muamelelerden ve onların sağlık durumlarından bahsedilmiştir. Bu raporun bir diğer önemli yanı ise Osmanlı hükümetinin din değiştirenlere karşı tutumunu mercek altına alması ve Avrupa kamuoyuna duyurması olmuştur. Tanzimat Fermanı ile Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı oluşmaya başlayan olumlu havanın bozulmasını istemeyen Babıali için Laramanların durumu artık ciddiye alınması gereken bir sorun olmuştur.

Rapordaki örnekler incelendiğinde gerçek inançlarını ilan edenlerin öncelikle hapsedildiği göze çarpmıştır. Laramanlar hapis cezalarının ardından Üsküp'ten kara yoluyla Selanik'e oradan da deniz yoluyla Mudanya'ya gönderilmişlerdir.²³ Mudanya'dan da yolculuklarının son durağı olan Mihaliç'e hareket etmişlerdir. Memleketlerinden ayrılmak istemeyen veya başlarına geleceklerden korkan bazı kişiler ise yeniden Müslüman olmuşlardır. Rapordan anlaşıldığına göre kararlarından vaz geçmek zorunda kalanlar hem canlarını hem de mallarını korumuşlardır.

Söz konusu raporun asıl önemli olan yanı Arnavutların dini inançlarına dair dikkat çekici ayrıntılara sahip olmasıdır. Beniçeli Kavare-Semiço kardeşlerin babası olan ve halk arasında Abbas olarak bilinen ve ahali arasında saygın bir yer edinmiş olan Marko örneğinde olduğu gibi Laramanlar Müslüman gibi görünüp onlar gibi yaşayarak hem toplum içerisinde gizlenmiş hem de korunmuştur.

22 Selim Deringil, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 112; Öztürk, "Osmanlı İç Hukukunda", s. 391; *Evening Mail*, Çarşamba, 8 Temmuz 1846, s. 2.

23 *London Daily News*, Çarşamba, 6 Mayıs 1846, s. 5.

Her ne kadar Laramanların Müslüman olmalarının nedeni olarak vergi muafiyeti²⁴ ön plana çıksa da Has bölgesi²⁵ Laramanlarının kendilerini olduklarından farklı göstermelerinin Türk idaresi altında yaşayıp idare edilen bir sınıf olmaksansa Müslüman olup Türk idaresinde yönetici sınıf olmayı tercih etmelerinden kaynaklandığı kilise raporlarından anlaşılmıştır.²⁶ Bu da yaşananlara sosyolojik açıdan bakıldığında din değiştirmenin toplum tarafından kabul görme veya dışlanma korkusuyla yapıldığını gösterir.

Arnavutların bu hafif din anlayışı aslında o kadar da garip değildir.²⁷ Bu bağlamda İngiliz seyyah ve yazar Lady Mary Wortley Montagu'nun²⁸ İstanbul seyahati sırasında, 1 Nisan 1717 tarihinde, Rahip Conti'ye yazdığı mektubu bu gözleme dair ipuçları vermektedir. Montagu Arnavutların dini inançları hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir: ...*Bunlar Hristiyanlarla, Müslümanların arasında yaratıldıklarından ve muhakeme kabiliyetleri de az olduğundan hangisinin daha iyi olduğunu bilemiyorlar. Hakikati inkâr eder gibi görünmemek için her ikisine de meylediyorlar. Böylece Cuma günü camiye, Pazar günü de kiliseye gidiyorlar ve kıyamet günü belli olacak hakiki peygamberin kendilerine şefaateceğine inanıyorlar. Fakat hangisinin hakiki peygamber olduğuna bu dünyada bir türlü karar veremiyorlar...*²⁹

24 17. ve 18. yüzyıllarda cizye vergisinin sürekli artması, kentlerde ulemanın ve İslam dini kurumlarının çoğalması, vakıfların çoğalıp zenginleşmesi, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin çekişmesi gibi nedenler Arnavutluk'ta Müslümanlığın yayılmasında etkili olmuştur: Ferit Duka, "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayı Basım*, c. IV, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), s. 1691-1700.

25 Prizren'nin kuzeydoğusunda bir bölgedir: Robert Elsie, *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*, (London: I.B. Tauris, 2015), s. 275-280.

26 Faik Konica, *Dokumente për Historinë e Shqipërisë (1623-1653): Transkriptuar e përkthyer nga. Injac Zamputi*, (St. Gallen/Prishtinë: Albanisches Institut: 2015), s. 67-69; https://sq.m.wikibooks.org/wiki/Rreth_p%C3%ABrhapjes_s%C3%AB_Islamit_nd%C3%ABrshqiptar%C3%ABt/9?fbclid=IwAR02wXoUcBIA-VM6QewcJpVBXVKSvXibwolaZ-UgWB1Rpf48xXgMvHdnePg (Son erişim tarihi: 20.04. 2019)

27 Edith Durham da "Biz Arnavutlar değişik fikirlere sahibiz demiştik, hangi inanış, silah kullanmamıza izin verirse o inanışı kabul ederiz. Bu nedenle çoğumuz Müslümanızdır." demiştir: Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, (İstanbul: ALFA Yayıncılık, 2017), s. 110; Frantz, *Zwischen Gewalt und friedlicher Koexistenz*, s. 285-286.

28 Salim Ayduz, "Lady Mary Wortley Montagu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, (İstanbul, 2005), s. 273-274.

29 Lady Montagu, *Türkiye Mektupları: 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, [t.y.]), s. 43; Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri*

Arnavutluk'ta İslam dinine geçen eski Katoliklerin, cizyeden kaçınmak için İslam'a geçtikleri iddia edilmiştir. Özellikle de yerel rahibin, dini ibadetlerde yer almalarına izin verdiği, merkezden uzak bölgelerde insanlar eski geleneklerine sadık kalmışlardır. Erkekler İsa'nın adının evlerinden tamamen yok olmasını istemediklerini belirterek Hristiyan kızlarla evlenmişlerdir.³⁰ Toplum içerisinde ise yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü, Müslüman gibi görünmüş, Müslüman isimleri kullanmış, Müslüman elbiseleri giymiş, Ramazan ayında diğer Müslümanlar gibi oruçlarını tutmuş, dini adetlerini yerine getirmişlerdir. Buna karşın gecenin geç saatlerinde papaz ve misyonerler evlerine gelip ayinleri, dini törenlerini yönetmiştir. Papaz ve misyonerler sivil kıyafet giyerek kendilerini gizlemişlerdir.³¹ Son olarak Katolik Arnavutlarca "Hristiyan-Gâvur" ancak Karadağlılardır.³²

Aşağıdaki tabloda Ser-kâtip Alison tarafından kaleme alınan rapordan birkaç örnek verilmiştir.³³

19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması, çev. Çiğdem Canan Dikmen, (İstanbul: YKY, 2017), s. 75-77.

30 Antonina Zhelyazkova, "Bir Tarih Yazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 259-307; Konica, *Dokumente për Historinë e Shqipërisë (1623-1653)*, s. 68.

31 Bu papaz ve misyonerler günümüzde bile amca/dayı olarak isimlendirilir: Malaj, "The Activity of the Franciscans", s. 68; Frantz, *Zwischen Gewalt und friedlicher Koexistenz*, s. 284; *Evening Mail*, Çarşamba, 8 Temmuz 1846, s. 2; *Waterford Chronicle*, Cumartesi, 9 Mayıs 1846, s. 4; *The Times*, Salı, 7 Temmuz 1846, s. 3.

32 Kuzey Arnavutluk'un en tanınmış ailelerinden biri olan Prenk Paşa, Katolik olduğu halde anne tarafından Müslüman akrabaları vardır. Katolik olan Prenk Paşa İslam'ın şartlarını bilir ve namaz surelerini ezberden okurdu: Abdurrahman Nafiz, Karamettin, *1912-1913 Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, c. I, yay. haz. Mehmet Özdemir, S. Selim Özmen, Kerime Şahiner, (Ankara: Genelkurmay ATESE Başkanlığı, 2007) s. 36.

33 BOA, HR. SYS, 120/12. 5 Mayıs 1846.

Nr.	Adı	Yaşı	Hikâyesi
1	Stubllalı Andorya	30	Üsküp'te hapis ve darp olunmuş. Kendisine soğukta sokaklar temizletilmiş ve bu yüzden ayakları gangren olmuş. Selanik'e giderken de yolda defalarca darp edilmiş. Selanik'ten Mudanya'ya gönderildiğinde gemide ayaklar altında çiğnenmiş. Andorya'nın Selanik'te çocuğu, Selanik'ten Mudanya'ya gönderildikleri kayıkta bir halası, Mihaliç'te bir kızı vefat etmiş. Amcası kayıkta tayfalarca darp edilmiş ve Mihaliç'te vefat etmiş. Soğuktan korunmak için geminin ambarında bulunan eşyalarını almak istemelerine rağmen buna izin verilmemiş. Andorya'nın iki yeğeni Marko ve Hristo ile bir amcası asker-i nizamiyeden kaçarak Priştine Kazası'nda Paye (?) köyüne yerleşmiş.
2	Zevcesi Ogetta	30	Ogetta kayıkta fenalık geçirip bayılmış bunun üzerine tayfalar Ogetta'yı denize atmaya yeltenmişler. Ancak Ogetta'nın arkadaşlarının yalvarıp yakarmaları işe yaramış ve ölümden kurutulmuş. Ogetta'nın humma ile şiddetli diş ağrısı da vardır.
3	Stubllalı Di-elle/ Karındaşı Marko	6/5	Babaları Üsküp'te 6 ay hapis yattıktan sonra Mihaliç'e gönderilmiş. Bunların anneleri Mudanya'ya gelirken, kardeşi Marko ve bir halası ve kız kardeşi denizde, babası Mihaliç'te vefat etmiş. Amcaları Üsküp'ten ayrıldıklarından bu yana yolda uğradığı şiddetten ötürü bütün kemikleri kırılmış ve Mudanya'da can vermiş. Ayrıca gerçek adı "Refan" olan ve ahali arasında İslam ismi olan "Latif"i kullanan amcasının oğlu vatanını terk etmektense İslam'ı kabul etmiş ve İştib'de kalmış.
4	Yosef	23	Babası 6 ay Üsküp'te hapsedilmiş. Babası Selanik'te, annesi Mudanya yolunda, kız kardeşi Mudanya'da can vermiş.
5	Kola	35	Kendisi Üsküp'te 6 ay zincire vurularak hapsedilmiş. Kayıkta ishale yakalanmış. İki kızı Mihaliç'te vefat etmiş. Annesi ve iki kardeşi vatanlarını terk etmemek için İslam'ı kabul etmiş.

LARAMANLAR

6	Stubllalı Nova	7	Kola'nın yeğenidir. Babası Mudanya'da, annesi Selanik'ten Mudanya'ya gelirken kayıkta ve büyük annesi Selanik'te, büyük babası Selanik'e gelirken yolda can vermiş.
7	Binçalı Brenda	31	Üsküp'te 6 ay zincire vurulmuş. Selanik yolunda dövülerek kemikleri kırılmış. Bir kızı Mihaliç'te ölmüş. Yeğeni Niko ile zevcesi ve iki çocuğu kayıkta telef olmuş. Çocuklarının birisi Selanik hapishanesinde dünyaya gelmiş ancak birkaç gün yaşamış. Kızları Marya: 13, Nova: 11, Marta: 3. Oğulları: Sevane: 7. Nua 11, Kola: 10; Simon 7.
8	Binçalı Kavare/ Karındaşı Semiço	10/7	Bunlar Brenda'nın uzaktan akrabası iki öksüzdür. Annesi ve iki kardeşi Mudanya'ya gelirken kayıkta vefat etmiş. Babası Marko'nun diğer bir ismi de Abbas'mış ve yörenin ileri gelenlerindenmiş. Ancak din meselesi yüzünden idam edilmiş.
9	Stubllalı Marya/ kardeşi Yohan	16/15	Pederleriyle bir kardeşleri Mihaliç'te ve amcalarıyla zevcesi ve dört çocuğu kayıkta telef olmuş. Büyük valideleri kayıkta tayfalar tarafından bir çamaşır teknesi altına kapatılmış. Daha sonra rica ve niyaz ile oradan çıkarılmış ise de vefat etmiş. Ardından cesedinin boynuna bir ip takılmış ve kayığın arkasında sürükletilmiş. Sonunda da boynundaki ip kesilmiş ceset batmış. Marya ishale yakalanmış.
10	Karadağlı Marya	40	Marya Müslüman evladıdır. Ailesinin aslen Katolik olmasına rağmen sonradan Hristiyan olmuştur. Kocasını Selanik'e gelirken demir çubukla vurula vurula öldürülmüş, bir oğlu Mudanya'ya gelirken kayıkta ayakaltında ezilmiş, diğer oğlu da tüfek demiriyle vurularak öldürülmüş.
11	Binçalı Andorya	35	Andorya'nın ifadesine göre kendisi kardeşiyle birlikte Gilan'da hapis olunmuş. Kadı Tahir Efendi Andorya'dan İslam'ı kabul etmesini emretmiş. Buna itaat etmediği takdirde Anandolu'ya sürgün edileceğini söylemiş. Andorya'nın zevcesi Selanik'ten beri sıtmaya mübtela olmuştur. Oğulları Dilan: 7, Çorc: 5 bunlar ishale yakalanmış.

12	Andorya'nın Kardeşi Branko'nun Zevcesi Marya	30	İkiz oğlu ve kızı vardır. Tayfalar bunları diri diri denize itmişlerdir. Kızı İspava: 7.
13	Binçalı Marta	30	Tayfalardan biri oğlunun bacağını kırmış oğlu Mihaliç'te vefat etmiş. Üç yaşında kızının göğsüne de basıp ezmişler. Marta'nın validesi kayıkta vefat etmiş.
14	Karadağlı Brenda	40	Kocası Üsküp'te 6 ay tutuklu kalmış. Selanik'te he-lak olmuş ve bir kızı kayıkta ezilerek ölmüş. Kendisi ishalden hastadır. Oğulları Mart: 18, Pevan(?): 15, Çon: 8.
15	Petro	20	Annesi kayıkta ve kardeşi Selanik'te vefat etmiş. Kayıkta iki kızı ölmüş. Bunların biri Selanik yolunda dünyaya gelmiş.
16	Vernakolalı Doka	19	Üsküp'te 6 ay zincire konulmuş. Annesi ve oğlu kayıkta ölmüş.

Ser-kâtip Alison tarafından hazırlanan ve İngiliz sefaretine gönderilen raporun ardından İngiliz sefaretine harekete geçmiştir. İlk iş olarak Mihaliç'e sürgüne gönderilen Laramanlara yardımcı olmak ve onların ihtiyaçlarını gidermek üzere tabip Mösyö Dikson 1846 yılının Mayıs ayının başlarında Bursa'ya gönderilmiştir. Dikson, Mihaliç'te hastaların tedavisi için bir hastane hazırlatmış ve tedavileri için gerekli alet ve edevatları da temin ettirmiştir. Doktor Dikson'ın buradaki görevi kısa bir süre sonra sona ermiş ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Mihaliç'ten ayrılmadan evvel hastanenin idaresi için Bursalı Doktor Nileri'yi kendi yerine bırakmıştır.³⁴

1844 senesinde mürtedlerin idamının yasaklanması İngiltere Elçisi Stratford Canning ve Fransa Elçisi Borkine'nin yoğun çabaları neticesinde Osmanlı hükümetine kabul ettirilmiştir.³⁵ Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Büyük Elçisi

³⁴ BOA, HR.SYS, 120/14. 22 Mayıs 1846.

³⁵ Deringil, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*, s. 53; 1844 senesinde, *halen ve gelecekte, önce Müslüman olup sonradan irtidad eden bir Hristiyan'ın idam edilmemesi için, Sultanın lütfuyla büyük devletlerle olan ilişkileri daha samimi kılmak üzere etkili tedbirler alacağını* Canning'e bildirmiştir. İngiliz büyükelçisi bu ferman nedeniyle Rıfat Paşa'ya *Avrupa'da kalmak isterseniz, din yüzünden kan akıtmaya son veriniz!* demiştir. Bozkurt, *Alman-İngiliz*

Stratford Canning bu olayların takipçiliğini yapmış ve en ufak sorunda hükümete uyarılarda bulunmaktan çekinmemiştir. Durumun nazikliğine binaen Osmanlı hükümeti din değiştirme hadiselerinde sessiz bir şekilde sorunun üstesinde gelmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda taşraya emirler gönderilmiştir.³⁶

Bu maddeden olarak İngiltere Elçisi Canning Laramanların durumlarını tahkik ettirmiştir. Canning raporunda genel olarak Laramanların maruz kaldıkları durumlara değinmiş ve Osmanlı Devleti'nin bunlara müsaade etmemesi gerektiği gibi konular üzerinde durmuştur.

Belgelerinin, s. 130-131; Kuntay Gücüm, *İmparatorluğun "Liberal" Yılları (1856-1870)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), s. 43; Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, s. 228; Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", s. 239-240; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 95; *The Times*, Salı, 07 Temmuz 1846, s. 3.

36 1844 senesinin sonbaharında Kosova'da Osmanlı hükümetini zor durumda bırakacak bir gelişme yaşanmıştır. Olay şöyledir: 1844 yılının ilkbahar aylarında akıl ve baliğ olan bir gayrimüslim kendi hür iradesiyle İslamiyet'i seçmiş ve adını da Rüstem olarak değiştirmiştir. Lakin Rüstem aradan birkaç ay geçtikten sonra verdiği karardan dolayı pişmanlık duymuş ve eski dinine geçmek istemiştir. İrtidad eden Rüstem'e İslam hukukunun bir gereği olarak ilk önce kararından dönmesi için mühlet verilmiştir. Ayrıca kararından dönüp tövbe etmemesi durumunda idam edileceği Novaberde hâkimi tarafından şahsa hatırlatılmıştır. Verilen mühletin sonunda Rüstem kararından vazgeçmediğini İslamiyet'i tekrar kabul etmeyeceğini ilan etmiştir. Resmi prosedür gereği Rüstem kararını açıklamasından sonrası idam edilmesine dair ilam hazırlanmıştır. Ardından işlerin iyice karışmaması adına çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Priştine Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa merkezi hükümeti durum hakkında bilgilendirmiş ve buradan konuyla alakalı bir karar gelene kadar da idam hükmünün uygulanmasını ertelemiştir. Rüstem Paşa'nın temkinli davranmasının nedenlerinden biri de Kosova'da böyle mühtedilerin çok olması ve yapılacak bir davranışın bölgede olumsuz etkilerinin olabileceği korkusudur. İstanbul'dan gelen cevapta Rüstem'in huzur-ı şer'ie çıkarılmasından evvel durumun İstanbul'a bildirilmesi gerekildiği ancak gecikildiği ve sorunun bundan kaynaklandığı tespitinde bulunulmuştur. Bu saatten sonra da adı geçen şahsın İstanbul'a gönderilmesinin sefaretlerce hoş karşılanmayacağı belirtilmiştir. Geriye tek bir seçenek kalmıştır. O da sefaretlerin gelişmelerden haberdar olmadan olayın üstünün bir şekilde kapatılması. Hükümet bunun için iki tane çözüm yolu sunmuştur. Bunlardan ilki Rüstem'in bir müddet hapsedilip üzerinden biraz zaman geçtikten, daha doğrusu bu hadisenin unutturulmasından sonra hapishaneden firar etmiş süsü verilerek çıkarılması olmuştur. Diğeri ise Rüstem'in Dersaadet'e gönderilmek üzere yola çıkarılması ve yolculuk sırasında bir tarafa savuşturulması idi. Bu suret ile herhangi bir huzursuzluğa meydan bırakmadan konunun kapatılması istenmiştir. Bundan böyle de böyle bir şey zuhur ettiği takdirde de söz konusu şahıs/shahısların mahkemeye çıkarılmadan ve ilam olunmadan defi esbabına bakılması emredilmiştir. BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 92/4627.

Üsküp'te de Laramanların vali tarafından eziyet ve hakaretlere maruz kaldığı İngiltere Elçisi Canning aracılığı ile Babıali'ye iletilmiştir. Canning, yaşananların sorumlusu olarak gördüğü Vali Selim Paşa'nın azledilmesini de istemiştir.³⁷ Vali hakkındaki bu iddialar Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşülmüştür. Görüşmeler neticesinde Vali Selim Paşa'nın ...*taba-yı ecnebiyeye şöyle tursun devlet-i aliyye tebaa ve reayasına bile yapması tecviz olamayacak muameleyi kendüsü ve maiyyeti neferat-ı müstahdemesi icra eylemiş...* olduğu anlaşılmıştır. Lakin sefaretlerin valinin cezalandırılması yönündeki talepleri ise ...*Üsküb memuriyeti dahi ol vakt tezkere ve dermiyan olunduğu vechle bir nevi tecrübe kabilinden bulunmuş ve ma mafih şimdiden azl ve tebdiline gidilmeyerek...* yani paşanın görevinden uzaklaştırılması yerine bu seferlik uyarılması yönünde bir karar alınmıştır. Dikkati çeken bir diğer nokta ise hükümetin Üsküp'te Laramanlara yapılanları kabul etmiş olmasıdır. Tüm bunlara rağmen valinin görevinden uzaklaştırılmamasının nedeni olarak hükümetin dış baskılara boyun eğmek istememesi etkili olmuştur.³⁸

İngiltere Elçiliğinden sefarete gönderilen raporun belki de en önemli kısmı din değiştirenlere yapılan kötü muamelelerin yasaklanmasına dair Padişahın tüm dünyaya vermiş olduğu sözün hatırlatılmasıydı. Canning siyasi bir araç olarak kullandığı raporunda "...*Vükela-yı saltanat-ı seniyye takrir-i mezkûr efkâr-ı müte-ellim hususuna sebeb olacak bir ızdırab tafsilatı müşahede buyuracaktır. Saltanat-ı seniyyenin bu vechle bir cürm-i cesim (büyük bir suç) ve ihanete rızası olduğunu bir an vehm ve zan idemem. Bilakis mezheb ve milliyet ihtilafı için icra-yı zulm olunmak vükela-yı devlet-i aliyyenin usul ve efkârına münafi (zıt) olduğu an-sahih meczumdur (karar verilmiş). Bu babda bizzat taraf-ı şahane hazret-i padişahiden tenezzülen vukuu bulan mevad-ı seniyye-i nam-ı ali-i şahanelerine olarak bütün cihana karşı vaki olan ilan-ı mükerrere bu sadakate delil ve kefildir.*" diyerek Padişahın vermiş olduğu sözü tutmasını istemiştir.

Canning raporunun devamında bu talihsiz olaylarda devletin rızasının olduğunu da zannetmediğini şu kelimelerle belirtmiştir:

...*Devlet-i Aliyyenin menafi'(menfaati) ve padişahının namusu bu maddededir. Avrupa devletleri memalik-i şarkıyyede vukuu bulan şeylere pek yakından nezaret*

37 *London Evening Standard*, Salı, 12 Mayıs 1846, s. 4; *Durham County Advertiser*, Cuma, 15 Mayıs 1846, s. 2; *Illustrated London News*, Cumartesi, 16 Mayıs 1846, s. 7; *Lancaster Gazette*, Cumartesi, 16 Mayıs 1846, s. 4.

38 BOA, İ.MSM, 79/2277. 17 Nisan 1846; BOA, HR. SYS, 120/9. 2 Nisan 1846; *The Evening Chronicle*, Pazar, 4 Mayıs 1846, s. 2; Vali Selim Paşa'nın burada yaşananlara göstermiş olduğu tepki için bkz. Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, s. 47-58.

eylediği cihetle Devlet-i Aliyyenin emr-ü idaresini ve emr-i insaniyetinin kaidesi-ni tanımamış olan müteyemminin (kuvvetli kılan) tedbirlere intizar eylemekdedir. Böyle bir keyfiyette zahiren bile bir müsamaha ve tereddüdün bay-ı hal kendü ve taba-yı mahsusası ve al'l-umum Hristiyanlık üzerine hâsıl ideceği tesirattan bahs ile Devlet-i Aliyyenin muhibb-i sahibahı olduğum haysiyetiyle söylüyorum... diyerek Osmanlı Devleti'nin yaşananlara göz yummasının Hristiyanlar üzerinde olumsuz etkilerinin olacağını söylemiştir. Görüleceği üzere Canning yukarıdaki ifadelerle Osmanlı hükümeti üstü kapalı bir şekilde tehdit etmiştir. Bunları ifade ederken de kendisinin Osmanlı Devleti'nin samimi bir dostu olduğu üzerinde durmuştur.³⁹

İngiliz Elçisi Stratford Canning, Dışişleri Bakanı Ali Paşa'ya Laramanların durumu ile alakalı bir de mektup kaleme almıştır. Canning yazdığı mektubunda Ali Paşa'nın okuduklarından ızdırap duyacağını söylemiştir. Ayrıca kendisinin hükümetin böyle bir suça izin vereceği öngörüsüne sevk etmemiş, aksine, Ali Paşa'nın ilke ve duygularının din ve ırk ayrımından kaynaklanan her türlü zulme karşı çıkacağına da tamamıyla hemfikir olduğunu da vurgulamıştır.

Canning, mektubun hazırlanmasındaki amacının Laramanların durumunu Ali Paşa'nın bilgisine sunmak olduğunu ifade etmiştir. Canning mektubunda hükümetin Laramanlara gönderdiği yardımlardan, aynı amaçla takdire şayan çabalarından dolayı Babıali'ye ve çalışanlarına teşekkürlerini sunduğunu ve bu kabul edilemez durumun ağırlığından tenzih ettiğini de açık bir şekilde belirtmiştir.

Canning mektubunun devamını da tehditkâr bir üslupla şunları söylüyordu: *...Doğu'da neler olup bittiğini, suçluların Hükümet otoritesince ve en basit insanlık esaslarınca cezalandırılmasını görmek için yakından takip ediyor. Babıali'nin esaslı bir arkadaşı olarak konuşuyorum, tarafınızca Hristiyanlık ve hatta Hristiyan dünyasını tamamen ilgilendiren böyle bir durumda gösterilecek herhangi bir soğukluk ve hatta tereddüt, kuşkusuz bazı sonuçlara sebebiyet verecektir...*⁴⁰

Babıali'nin siyaset koridorlarında etkili olan Fransa da yaşananlara kayıtsız kalmamıştır. Konsoloslukları aracılığı ile hazırlanan raporları Babıali'ye

39 BOA, HR. SYS, 120/15. 5 Mayıs 1846; İngiltere Elçisi Mösyö Canning Arnavut ailelerinin durumunu tedkik etmek için 10.000 kuruş ile birlikte kendi şahsi hekimini Mihaliç'e göndermiştir: BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 1/3. 13 Mayıs 1846; *Morning Post*, Çarşamba, 06 Mayıs 1846, s. 6; <http://www.osmanlicaturkce.com/> (Erişim tarihi: 06.10.2018) <http://www.kamusiturki.com/> (Erişim tarihi: 06.10.2018)

40 BOA, HR.SYS, 120/14. Varak 2. 22 Mayıs 1846.

sunmuştur. Bursa'da görevli olan Fransa konsolos vekili büyükelçiliği bilgilendirmek üzere Laramanların durumları ile ilgili bir mektup kaleme almıştır. Mektupta Laramanları ziyarete giden iki Fransız rahibin izlenimleri aktarılmıştır. Fransız elçiliği için hazırlanan yazı aynı zamanda Babıali'ye, İngiliz ve Rus elçiliklerine de gönderilmiştir. Mektubun içeriği genel olarak ailelerin maruz kaldıkları muameleler oluşturmıştır.

...Erkek ve karı ve genç ve çocuk ve kızların topu hayvanat, kemikli mezbele ile dolu bir havalide olub çoğunda bir gömlek ve palas-pareden başka vücudlarını set-redecek bir şeyleri olmayarak etlerini yiyen böcekleri toplamakla meşguldürler. Fart-ı keder kendülerinden selb-i haya ve hicab itmışdi...

...Hatta Mihaliç'e geldikleri gün yani şehri mayısın yirmi beşi ve yirmi altısında beş nefer vefat itmış olduğu misilli pek çoğu dahi dü-çar oldukları taab ve meşak-ı seferiyenin asarından olarak hâlet-i nez'ada bulunmuşlar idi...

Konsolos vekili Laramanların içler acısı durumlarını beni tahrik ve tahriş iden efkârı zabt ve teskine muktedir değilim diyerek gördüklerini kelimelerle ifade edemeyeceğini söylemesinden sonra mektubunun devamında *...Asla bu misilli şeyler görmedim ve derece-i saniyede olan memurunin zulmü hiç bir vakitte taassub ile karışub bu derece-i suret kabaca da müşahede olmamışdır...* diyerek Osmanlı Devleti'nde uzun zamandır görevli olduğunu ve bu zaman içerisinde bu türden bir olaya şahit olmadığını şaşkınlıkla ifade etmiştir.⁴¹

İngiltere ve Fransa sefaretları tarafından hariciye nezaretine gönderilen talimat ve tahriratlar evvela Meclis-i Umumi'de ardından da Meclis-i Hassa-yı Vükela'da görüşülmüştür. Osmanlı hükümeti sefaretların konu hakkındaki ilgilerini *...gazetelere yine Devlet-i Aliyye ve idare-i salatanat-ı seniyye aleyhinde istedikleri gibi şeyler yazmağa sermaye olacağı...* korkusuyla son derece ciddiye almıştır. Aksi takdirde devletin yıllardan beri çaba sarf ettiği yeniliklerin *...bunca efkar-ı adliye ve niyyat-i hasenenin tesirat-ı nafiasını bir anda mahv ve izâleye kâfi sebep vireceğinden...* yani bir anda yok olacağı korkusu hakimdi.

Fransız elçi hazırlatmış olduğu raporunda dini inançlarından dolayı bu ailelere eziyet edildiğine kanaat getirmiştir. *...Bu kadar şeyleri tahammül eylemelerine efkâr-ı diniyyelerinin gayet koyu olması sebep olub...*⁴² Oysaki Osmanlı

41 BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 189/81. 8 Mayıs 1846; HR. SYS, 120/13. 8 Mayıs 1846.

42 BOA, HR.TO, 189/81; BOA, HR. SYS, 120/13. 8 Mayıs 1846.

hükümetine göre Laramanlar Mihaliç'e sürgün edilmemiştir. Sadece Üsküp'te ortaya çıkan uygunsuz olayların yayılmasından korkulmuş ve bu türden vak'aların tekrar edilmesinin önüne geçilmek için Arnavut aileler Mihaliç'e gönderilmiştir. *...bazı Katolik Arnavut familyaları bu kere Mihaliç'e vasıl olarak ekserisi hasta ve na-mizac ve topu aç bi-ilac oldukları halde adeta hayvan gibi bir han havlusuna doldurulub enva'-i felakete düçar olmuş ve yerlerinden çıktıkları vakit 190 nefer iken yolda çekdikleri eziyet ve ukubatın nicesi olmak üzere yalnız 80 nefer kalarak kusuru telef olmuş olduğu misilli bulundukları mahale adeta bir menzilgah olduğu ve giyüb yatacakları şeyleri olmadığı cihetle birçoğunun daha telef olacağı bedihi bulunmuş olduğu keyfiyat-ı müteallim ve müessesesi bazı taraflardan rivayet olunmuş olub eşhas-ı merkumenin tebdil-i mekân ve başka mahale nakil ve iskânları tedib ve mücazat için olmayub bazı mütalaa-i mahsusaya mebni memleketlerinden çıkarılmış...* ⁴³

Ayrıca Osmanlı Devleti Laramanların başına gelen yolsuz ve insafsız hareketlerinin yerel memurların kanuna aykırı hareket etmelerine bağlayarak iddiaları ... *galiba memurin-i mevkiaya bu sureti anlamayarak ve eşhas-ı merkumeye nefiy ve tagrib olunmuş nazarıyla bakarak murad-ı aliye mugayir hareket itmiş olmaları...* şeklindeki ifadelerle kabul etmiştir. ⁴⁴

Laramanların durumları hakkında hazırlanan raporlardan biri de metropolitliğe aittir. Metropolitlik bu iş için iki rahip görevlendirmiştir. Görevlilerin hazırlamış oldukları raporlarda ailelerin durumlarına dair gözlemlere yer verilmiştir. Rahipler izlenimlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Üsküb'den nefy olunan Latinleri görmek üzere Mihaliç'e gidüb bi-çareleri müteaffin hayvanat kemikleri (kokan hayvan kemikleri) arasında bulunmuş ve en ziyade kabih (çok kötü) felaket içinde kalmış olduklarını müşahede eylemiştir. Bayağı çıtır çıplak olarak ve yatacak yerleri olmayarak ve sırdları sefaletten çürüyüb geçinecek kadar me'kulât-ı raddeyi dahi tese'ül (geçimlerine yetecek kadar yiyecek maddesini dileniyorlar) ideyorlar. Ve bi-çarelere suhuletle (kolaylıkla) İslam'ı kabul eylemek için bir bir malından ayrulub Anadolu'ya dağılmak havfına (korkusuna) giriftar olmasıyla ızdırab halleri bir kat dahi tezayüd (bir kat daha ızdırapları artmış) bulub ekserisi emraz-ı şedideye mübtela (birçoğu ağır hastalığa yakalanmış) olarak her gün bir kaç telef olmaktadır. ⁴⁵

43 BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 3. 13 Mayıs 1846.

44 BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 1/3. 13 Mayıs 1846.

45 BOA, HR. SYS, 120/13. 8 Mayıs 1846.

Laramanların hakkında İngiliz gazetelerinde çeşitli haberler yapılmış ve Laramanlar hakkındaki iddialar İngiliz basınında yer almıştır. İngiliz kamuoyunda Devlet-i Aliyye hakkında olumsuz yorumların yapılmasına sebep olabileceği ihtimali Babıali'yi tedirgin etmiştir. İngiltere'de bu türden olumsuz bir kamuoyu oluşmasının önüne geçmek için de ...*yine bir takım gazetelerin Devlet-i Aliyye aleyhinde yorumlarına sermaye virmiş olmasıyla muamelatının takbih ve icab-ı vakt-i halin bir kat daha tefhim ve tavzih olunmasına...* çalışılmıştır. Kısaca burada yaşananlar için gerekli açıklamaların yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca olaylara karışanların *heman hizmet-i zabtiyeden tard ve def olunmaları* gibi tedbirler ile İngiliz basınındaki olumsuz imajın değiştirilmesine gayret sarf edilmiştir. Nitekim ...*Selanik cism-i iskele ve merkez-i ticaret olmasıyla oraya taba-yı ecnebiyye kesretle âmedşüid iderek hayli tüccar dahi bulunduğundan bu makule harakat-ı gayr-i maraziyyelerinin vasıtalarıyla ve kemal-i sürat ve suhuletle bütün Avrupa'ya münteşir ve bu ise menafi-i saltanat-ı seniyyeye muzarra olacağı müsellemaat bulunmuş iddügüne mebni...* yani Selanik'in Avrupalı tüccarların uğrak yeri olmasından dolayı burada yaşananların İngiliz kamuoyuna yansımaları gerekçesiyle Selanik Valisi Salih Paşa'nın uyarılmasına karar verilmiştir.⁴⁶

İngiliz kamuoyunda tedirginlik oluşturan haberler Babıali'yi de zor durumda bırakmıştır. Osmanlı hükümeti bu gibi olumsuz haberlerin önünü almak adına Laramanlara çeşitli yardımlar yapma gereği hissetmiştir. İşin ilginç tarafı ise ailelere yapılan yardımlara dair evrakların Avrupa gazetelerine gönderilmesi olmuştur. Hükümet atılan bu adımla da yetinmemiş olacak ki Mihaliç'e gönderilecek özel memurun hazırlayacağı raporu da Dersaadet ve İzmir gazetelerinde yayınlatılmasına ve sefaretlere gönderilmesine karar vermiştir.⁴⁷

Osmanlı hükümeti aldığı karar gereği elçiliklerin yaşadığını iddia ettikleri olayları yerinde görmek, araştırmak ve varsa mağdurların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hacegan-ı Divan-ı Hümayun ve Tercüme Odası Hulefasından Mehmet Efendi'yi Mihaliç'e gönderme kararı almıştır. Kendisine de Mihaliç'te yapması gerekenleri ihtiva eden altı maddelik yazılı bir talimatname ile birlikte

46 BOA, İ.MSM, 79/2277. 17 Nisan 1846.

47 Meclis-i Hassa-yı Vükelâ'da ele alınan son konu ise İngiltere sefaretinin Arnavut ailelerin Üsküp'teki emlaklarının ucuza satıldığı ve bundan altı bin kuruş vergi alındığı iddiasıdır. Bunun için de Üsküp Eyaleti Valiliğine bir yazının yazılması ve iddiaların doğru olması durumunda ise satış işlemlerinin iptal edilerek yeniden gerçek kıymetleri değerinde sattırılması kararı alınmıştır. BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 1/3. 13 Mayıs 1846.

ailelere eşit olarak dağıtması için 15.000 kuruş verilmiştir.⁴⁸ Mehmet Efendi'nin görevlerinin arasında Laramanların uygun mahallere yerleştirilmesi, gıda maddelerinin temini, ihtiyaç sahiplerine çeşitli eşyaların dağıtılması ve ailelerin hiçbir suretle eza ve cefaya uğramamalarını sağlamak da gelmekteydi.⁴⁹

Babıali tarafından özel olarak gönderilmiş olan Mehmet Efendi Mayıs'ın on beşinde Mihaliç'e varmıştır. Mehmet Efendi'nin Mihaliç'e gelmesiyle birlikte Katolik ailelere hediye olarak toplam 196 takım elbise dağıtılmış, hasta olanlar tedavi ettirilmiştir.⁵⁰ Mehmet Efendi ilk iş olarak Üsküp'ten Mihaliç'e gelinceye kadar yol boyunca yaşandığı iddia edilen işkence ve eziyet olaylarının araştırılması için bir komisyon kurmuştur. Komisyon Laramanlar arasından seçilmiş dört kişiyi dinlemiştir. Bu kişilerden yol boyunca başlarından geçenleri, neler yaşadıklarını eksiksiz ve tam olarak anlatmaları istenmiştir.⁵¹ Tanıkların ifadeleri şu şekilde tutanağa geçirilmiştir;

48 Talimatname şöyledir; 1) Üsküp Eyaleti ahalisinden olup memleketlerinden çıkarılıp Mihaliç'e nakil ve iskân edilen Arnavut ailelerin yol boyunca birçok eza ve cefa görmüş oldukları malum olmuştur. Bunların Mihaliç'te bir hana konularak aç ve çıplak oldukları duyulmuştur. Arnavut ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için 15.000 kuruşun mağdurlara teslim edilmesi, yetecek kadar elbisenin de gönderilmesi. Bununla birlikte rivayet edilen hadiselerin tahkik edilerek sorumluların ortaya çıkarılması. 2) Mihaliç'te iskân ettirilen Arnavutların pek çoğunun hasta olmasından dolayı Bursâ'dan veyahut civar vilayetlerden doktor tedarik edilerek tedavilerinin yaptırılması. Bunları yaparken de devlet nezaketi ve şefkatinin gösterilmesi. Bu ailelere kendilerinin Mihaliç'te mahpus olmadıkları ifade edilerek diledikleri takdirde başka bir yere de nakledilebileceklerinin belirtilmesi. 3) Zikredilen ailelerin ihtiyaçlarının karşılanması için gönderilen 15.000 kuruşun dağıtılması. Elbiselerin de birer birer ihtiyaç sahiplerine verilerek bundan böyle istirahatlerine dikkat edilmesi. 4) Arnavut ailelerinin Üsküp'teki emlak ve arazilerinin satılmasından elde edilen gelirlerin bu ailelerin vekillerine teslim edilmiş olduğunun ikrarı. Ayrıca emlak ve arazilerin değerinden düşük bir fiyatla satılmış olduğu iddialarının araştırılarak bildirilmesi. 5) Üsküp'ten Mihaliç'e gelinceye kadar yol boyunca işkence ve eziyet edenlerin araştırılması ve sonucun müşir hazretlerine iletilmesi. 6) Söz konusu ailelerin mümkünse maliye nazırının çiftliklerine yerleştirilmesi. Başka çiftliklerde de yaşama ve çoban olarak çalışabileceklerinin bildirilmesi. BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 2. 13 Mayıs 1846; Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 2/12. 25 Mayıs 1846; İ.MSM, 79/2278. Varak 6. 13 Mayıs 1846; Katolik ailelere dağıtılması için Mehmet Efendi'ye verilen 15.000 kuruşun peşin olarak dağıtıldığı zaman ailelerin perhizlerine devam itmeyüb hayat-ı asliyelerine rucu' iderek bütün bütün hasta olmalarına sebep-i müstekıl olacağı düşüncesiyle Katolik ailelere günlük birkaç kuruş halinde dağıtılmasına karar verilmiştir. BOA, Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi (A.MKT), 42/70. 21 Mayıs 1846.

49 BOA, A.MKT, 42/70. 21 Mayıs 1846.

50 BOA, A.MKT, 42/70. 21 Mayıs 1846.

51 Komisyonunda Arnavut Rahip Antonyo Marinoci ve İngiltere memurunun kardeşi karantina müdürü bulunmaktaydı. BOA, HR.SYS, 120/14. 22 Mayıs 1846.

Mersumeler Selanik'den dayanılmaz suretde muamelat-ı na-maraziye ile bir ay zarfında götürülüb yapacak ve gidecek şeyleri olmadığı halde Osmanlı kayıklarına doldurulub işidilmemiş ukubete (işkence) uğramışlar. Bunları ayakları altına çiğnenüb bazısı dahi daha can virmezden evvel denize atılmışdır. Eziyete tahammül eylemiş olan iki kişi Mihaliç'e vürudlarında (gelişlerinde) telef olmuş ve birisi kolu kırılmış bir adam olub diğerini ayakları ezilmiş bir sabi olub gözümüzün önünde İspatalya'da vefat itmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağına göre ailelerin hemen hemen hepsi güzergâh boyunca kötü muameleye maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Görevli kişilerce Arnavutlara yapılan fiziksel şiddet sonunda birçok kişinin yaralandığı hatta vefat ettiği de kayda geçirilmiştir. Ayrıca komisyon sonucunda Selanik'ten yola çıkıldığında 12, Mihaliç'e varıldığında 42 ve İspatalya'da da 19 kişinin vefat ettiği anlaşılmıştır.⁵²

2. Osmanlı Hükümetinin Harekete Geçmesi ve Yapılan Yardımlar

Mutaassıp kişilerin baskıları sonrasında Laramanların serbest bir şekilde ayinlerini yapmaları için Mudanya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Üsküp'ten yola çıkarılan Arnavutların ekserisi yalın ayak, bir kısmı çıplak bir şekilde yolculuklarının ilk durağı olan Selanik'e doğru yola çıkmıştır.⁵³ Laramanların ancak 114'ü Selanik'e sağ olarak varabilmiştir. Böylece yolculuklarının ilk etabı bitmiş ve ikinci etabı için beklenmeye başlanmıştır. Fakat bu esnada sağlık koşullarının elverişsizliği çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ölümünün de yaşanması üzerine bir karantina tabibi görevlendirilmiştir.⁵⁴ Selanik'te yaşananlar görgü tanıklarının ifadelerinde şu şekilde yer almıştır:

Bi-çarelerin mahbesden iskeleye tevcihle nakil olunacaklarını kendü gözümle görmek üzere mahalline bizzat giderek bazıları yıkılarak bazıları düşüb can virerek süründüklerini bi-günah sabiler kan ağlayarak bunun gibi hayvan sırtına bağlanub bi-çare karıları ise neferler şiddetle sürüyerek götürdüklerini gördüm. İki adam iskeleye varmazdan teslim-i ruh idüb bir kadın dahi heman yorulmuş ve zevci iane itmek istedik de topraklarda sürüklenerek bir kayığa itilmiştir.

52 BOA, HR.SYS, 120/14. 22 Mayıs 1846.

53 *The Times*, Salı, 07 Temmuz 1846, s. 3.

54 Selanik hapishanesinde tutuklanmış olanları ziyaret etmek ve onlara destek olmak isteyen papaza engel olunmuştur. BOA, HR. SYS, 120/8. 16 Mart 1846

... Ölüm halinde bir kayıka itmiş olan iki adamla bir kadının hayvan laşesi gibi sahilin harmed teshir olunan mahalline bırakılmışdır. Gördüğüm vakia-i mükerrereyi layıkıyla tarife muktedir değilim. Ancak her taraftan müşahede eylediğim ittifak-ı efkâr-ı umumiye teellüm ile biraz müteselli oldum...

İslam ve reaya-yı cümlesi hayâ idüb muteberaneden bir Osmanlı bana sokaklarda hitab ile işte bu yadigarlar (?) padişah merhamet-i iktinahımızın emir-i iradesini böyle icra ediyorlar ve Hakk-ı Tealinin şeriatını ve Peygamberin emrine böyle muhalefet idiyorlar deyü figan eylemiştir. Bir tarafta dahi karantina müdürü ve paşanın kavvas başı iskele önünde çubuk içerek gözleri önünde vukuu bulan t'edibat-ı sahte-dilane gülüb bakmışlardır.⁵⁵

Selanik'te yaşananlara İngiltere konsolosu da bizzat şahit olmuştur. İngiliz konsolosu ve Selanik'teki diğer diplomatik temsilciler yaşananlardan Selanik Müşiri Salih Paşa'yı mesul tutmuştur.⁵⁶ London Daily News gazetesinin haberinde Salih Paşa'nın sorumluları cezalandırmak şöyle dursun onları desteklediği bile iddia edilmiştir.⁵⁷ Bu gelişmelerin sonunda yabancı diplomatlar paşanın görevinden el çektilmesini istemişlerdir.⁵⁸

Her ne kadar elçilikler Salih Paşa'yı sorumlu tutsa da Paşa şehre gelen Arnavutların iskânı ile uğraşmış, cenaze işleriyle ilgilenmiş ve bunların dini gereksinimlerinin karşılanması için papaz görevlendirmiştir. Ayrıca Salih Paşa yolculuk esnasında hastalanan Arnavutları tedavi ettirmiş, onlar için karantina tabibini görevlendirmiş ve maddi yardımda bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Arnavut ailelerin birçoğunda görülen hastalıkların nedeni Selanik'e geldiklerinde *yalın ayak ve çırıl çıplak olmalarıdır*. Yaşananların müsebbibi olarak da Üsküp Valisi Selim Paşa ve Rumeli Ordusu Komutanı Reşit Paşa'nın isimleri öne çıkmıştır. Bunların ...*bir taassub cehalet-kari ile zikrolunan bi-çarelere envai tedibata düşar itmiş oldukları...* anlaşılmıştır.⁵⁹

55 BOA, HR. SYS, 120/10. 2 Nisan 1846.

56 *Morning Post*, Çarşamba, 06 Mayıs 1846, s. 6; *Oxford University and City Herald*, Cumartesi, 09 Mayıs 1846, s. 2.

57 *London Daily News*, Çarşamba, 06 Mayıs 1846, s./p. 5.

58 BOA, HR. SYS, 120/11. 15 Nisan 1846.

59 BOA, HR.SYS, 149/72. 20 Mayıs 1846; *Morning Post*, Çarşamba, 06 Mayıs 1846, s. 6; *London Daily News* gazetesi Üsküp'ten Selanik'e gönderilenlerin sayısını 152 olarak vermiştir. Laramanların Selanik'e gelirken kötü muamele ve aşırı yorgunluktan dolayı 14 Arnavut'un öldüğünü iddia etmiştir. *London Daily News*, Çarşamba, 06 Mayıs 1846, s. 5.

Laramanlar Selanik'te bir süre beklemelerinin ardından deniz yoluyla Mudanya'ya oradan da kara yoluyla Mihaliç'e gönderilmişlerdir. Deniz yolculuğunun sağlıksız bir ortamda yapılması bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına ve birçok kişinin vefat etmesine neden olmuştur. Bursa Müşirinin aktardığına göre yolculuklarının sonunda hayatta kalanların toplam sayısı 100 kişi idi.⁶⁰ 23 kişi de Mihaliç'te vefat etmiştir. Geriye kalan 76 kişiden 68 kişisi tedavi olup karantina mahalline gönderilmiştir. Geriye kalan 8 kişi de hastanede tedavi altına alınmıştır.⁶¹

Laramanlar Mihaliç'e Nisanın yirmi beşinde ulaşmış ve hemen bir hana yerleştirilmiştir. Sağlıksız bir ortama yerleştirilmeleri nedeniyle bulaşıcı hastalıklar kolaylık yayılmıştır.⁶² Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için hükümetçe Mihaliç'e doktor gönderilmiştir. Buradaki ailelerin durumları hakkında doğrudan bilgi almak ve tedavilerini yaptırmak için İngiltere sefareti de kendi belirledikleri bir doktorun görev yapmasını istemiştir.⁶³

Laramanların Mihaliç'e varmalarının yankıları sürerken Mayıs ayının üçüncü günü İstanbul'daki Roma Katolik Kilisesinin Başpiskoposu M. L'Abbé Hillereau⁶⁴ ve Petra Başpiskoposunun talepleri doğrultusunda M. Bonnue tarafından Laramanlar ziyaret edilmiştir. Bounien'nin gezisine Piskopos Hillereau de eşlik etmiştir. İkilinin teftişleri esnasında karşılaştıkları 15-16 yaşlarındaki çocuk ile aralarında geçen diyalog dikkat çekicidir. 15-16 yaşlarındaki kız çocuğuna işkencecisini affedip affetmediğini sorulduğunda çocuk onları affettiğini söylemiş ve aynı odada bulunan diğer Laramanlar da tek bir ağızdan "*Tanrı onları affetsin... Çektiğimiz acıların tek sebebi kendi günahlarımızdır.*" diyerek çocuğa eşlik etmişlerdir. Bounien ve Hillereau, Bursa'ya döner dönmez ziyaretlerine dair detayları

60 Hayatta kalanların tam sayısı hakkında İngiliz basınında çeşitli sayılar verilmiştir. The Times gazetesi hayatta kalanların sayısını 87 olarak verirken diğer bir İngiliz gazetesine göre sürgüne gönderilen 162 Laramanın 80'i yolda telef olmuştur. *Freeman's Journal*, Çarşamba, 3 Haziran 1846, s. 4; *The Times*, Salı, 7 Temmuz 1846, s. 3.

61 Sürgünler Mihaliç'e varmalarından iki gün önce hasta, bitkin, çoluk çocuk ve bunlara ait eşyaların taşınmasına yardım olmak için gerekli araba, beygirlerin teminin sağlamak için birkaç zabtiye memuru görevlendirilmiştir. BOA, A.MKT, 44/3. Varak 2. 15 Haziran 1846.

62 BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 2-6. 13 Mayıs 1846; *The Times*, Salı, 7 Temmuz 1846, s. 3.

63 BOA, A.MKT, 42/56. 20 Mayıs 1846.

64 Nicholas Coureas, "Student Growth: The Latin Clergy of Cyprus during The Ottoman Period," *The Minorities of Cyprus: Development Patterns and the Identity of the Internal-Exclusion*, ed. Andrekos Varnava, Nicholas Coureas and Marina Elia, (Newcastle: Cambridge Scholar Publishing, 2009), s. 108.

İngiliz ve Fransız konsolosluklarına bildirmiştir. Ayrıca Bursa Paşasını da yaşananlardan ötürü sorumlu tutarak sert ifadelerle protesto etmişlerdir. Bunun üzerine Paşa, Laramanlara 2.000 kuruş para ve giyecek yardımında bulunacağına dair söz vermiştir. İngiliz ve Fransız konsolosları sözü geçen kişilerin izlenimlerini İstanbul'daki büyükelçiliklerine iletmiştir. Elçiliklerin baskıları neticesinde Osmanlı hükümeti Laramanların ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır. Dikkat çeken bir ayrıntı da kiliselerde Laramanlar için yardım toplanmasıdır.⁶⁵

Katolik aileler Mihaliç'e geldiklerinde ilk olarak havadar ve geniş bir yerleşim yeri olan Espinalye'ye yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Ancak Arnavutlar dağlık ve yüksek bir kesimde yerleşmekte ısrar etmeleri üzerine Mihaliç'e yerleştirilen Arnavutlar daha sonra tebdil-i hava zımnında Bursa kazasına üç saat mesafede yer alan Filadar köyünde mukim Harascızaade Nazmi Efendi'nin Caferşan(?) adlı çiftliğinde yerleştirilmesi ve burada ortakçılık yapmaları düşünülmüştür.⁶⁶ Bunları yaparken de devlet nezaketi ve şefkatinin gösterilmesine gayret sarf edilmiştir. Ayrıca Laramanlara kendilerinin Mihaliç'te mahpus olmadıkları özellikle hatırlatılmıştır.⁶⁷

İskân masrafları için 15.000 kuruş ayrılmış fakat bu meblağ masrafların karşılanmasında yetersiz kalmış, kısa sürede bitmiştir.⁶⁸ Fakat şehirdeki ödenek yokluğu ve yetersizliği sağlıktan giyime kadar birçok konuda sıkıntıların yaşanmasına neden olmaya devam etmiştir. Hüdavendigar Müşirliği ailelerin çeşitli sorunlarının giderilmesi için Babıali'den ödenek talep etmiştir. Lakin bu talebe bir cevap alınamamıştır.⁶⁹

Yaşanan maddi krizin aşılması için gerekli olan masrafların karşılanmasında Bursa Emval Sandığından yararlanılması istenilmiştir. Aksi takdirde Bursa'daki Avrupalı büyük devletlerinin konsoloslarının dedikodularına neden olacağı Bursa

65 *The Times*, Salı, 7 Temmuz 1846, s. 3.

66 BOA, A.MKT, 44/3. Varak 2. 15 Haziran 1846; Malaj, "The Activity of The Franciscans", s. 68.

67 BOA, İ.MSM, 79/2278, 13 Mayıs 1846.

68 Arnavut ailelerin memleketlerindeki emlak ve arazilerinin satılmasıyla elde edilen para ile Bursa'da bir çiftlik satın alınması düşünülmüştür. Fakat emlak ve arazilerin satışından elde edilecek gelirlerle bir çiftlik satın alınamayacağından Mihaliç'te boş ve تنها bir yerde iskân edilmesi uygun görülmüştür. Fakat bu aileler tayinlilerinin alıp yukarıda sözü edilen Filadar köyüne ikamet etmişlerdir. BOA, İ.DH, 126/6442. Varak 2, 31 Ağustos 1846.

69 Buraya getirilen Arnavut ailelere çeşitli çiftlikler tahsis edilmesi düşünülmüş ancak bunda muvaffak olunamamıştır. BOA, HR.TO, 190/11. 30 Ağustos 1846

Müşiri tarafından ifade edilmiştir.⁷⁰ Daha sonrasında da Laramanların aylık ihtiyaçları olan 6.000 kuruşun karşılanması için de Bursa mal sandığından yararlanılmıştır.⁷¹

Ailelerin yerleşmeleriyle birlikte kendilerine yiyecek yardımı çerçevesinde günlük 200 dirhem ekmek ve 10 para verilmeye de başlanmıştır. Yardımlar yalnız bundan ibaret de değildi. Mesela kendilerinin dikmesi şartıyla birer gömleklik bez, birkaç top Amerikan bezi satın alınarak dağıtılmıştır.⁷²

Katolik aileler Bursa'nın havasıyla uyuşamadıklarından huzursuz olmuşlardır. Ve Rumeli taraflarından münasip bir yere gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak 1847 yılı kış aylarının başlamış olması nedeniyle, daha fazla sıkıntıya düşmemeleri için, bahar aylarına kadar bulundukları yerde kalmaları sağlanmıştır. Bu arada kış şartlarının sertliğinden ihtiyaç sahibi ailelere de kışlık elbise, yakacak odun, kömür yardımında bulunmasına da çalışılmıştır.⁷³

Hükümet gönderdiği emirlerle Arnavutların rahatı için elinden geleni yapmaya çalışsa da tatsız olayların yaşanmasına engel olamamış, yaşananlar konsoloslara aksettirilmiştir. Mesela Mudanya'da Katolik Arnavutlar için ayrılmış olan mezarlık arazisi bozularak tarla yapılmak istenmiştir. Mezarlıklarının tahrip edilerek yok edilmesinden korkan Arnavut aileler mezarlığın koruma altına alınarak etrafının duvarla çevrilmesini istemiştir. Bunun için de Fransa konsolosuna başvurmuşlardır.⁷⁴

Laramanların 1848 senesinde de askere gitmek için yeni bir talepleri olmuştur. Tanzimat'tan önce tekâlif ve vergiden muaf olmak ve sadece asker vermek suretiyle kendi isimlerini Müslüman ismine değiştiren ve Mihaliç'e gönderilen Laramanlar asker vermek istemediklerine dair dilekçeleri Nisan 1848 tarihinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin gündemine gelmiştir.

...sünnet ve namaz vesaire bunları emsali şeair-i İslamiyeden bir nesne iltizam itmeyerek ta'mid yani vaftis ve nikah ve defn-i mevta misilli levazım-ı ayin-i nasraniyenin ifa ve icrasına müdâvemet eyledikleri halde heman aba' ecdatlarının nasrani isimlerin İslam isimlerine tebdilden...

70 BOA, A.MKT, 44/3. Varak 2. 15 Haziran 1846.

71 BOA, İ.DH, 126/6442. Varak 2, 31 Ağustos 1846.

72 BOA, A.MKT, 44/3. 15 Haziran 1846.

73 BOA, HR.MKT, 15/99. 9 Ocak 1847.

74 BOA, İ.DH, 126/6442. 31 Ağustos 1846.

Yukarıdaki paragraftan anlaşılacağı üzere bu ailelerin sünnet ve namaz gibi İslam şiarlarından birini yerine getirmediikleri üstelik doğum, evlilik ve defin işleminde tamamıyla Hıristiyan adetlerini yerine getirdikleri ilan edilmiştir. Tahriratlarının devamında ise *Tanzimat-ı Hayriye'nin ilan ve icra edildiğine binaen şimdiye kadar olduğu misilli hafıyyen olmayarak merkumlar alenen saltanat-ı seniyyenin nasari tabasından oldukları mütearif ve malum olmak hususuna taraf-ı eşref-i hazreti şahanedan müsaade ve inayet buyrulması* istenilmiştir. Anlaşılacağı üzere şimdiye kadar gizli olarak Hıristiyan inançlarını yaşadıkları ama bundan sonra kendilerinin devletin Hıristiyan tabası olarak kabul edilmesi talep edilmiştir.⁷⁵ Söz konusu talep mecliste de görüşülmüş ve durum Rumeli ordu müşirine gönderilen kaime-de şu şekilde izah edilmiştir:

*...bunlar reaya-yı devlet-i aliyyeden olarak mukaddem gördükleri zulm ve taaddiden kurtulmak ve yalnız asker virüb virgü ve tekalifat-ı saireden vareste olmak için kendülerine yalnız İslam ismi tesmiye itmiş olmalarıyla İslamiyetlerine hüküm olunamayub bu suretle Müslüman ismini kendülere melce' ve zulüm ve itisafdan halas-ı medar ittihaz itmiş olduklarından o makule reayadan ehl-i İslam ismini tesmiye idenlere İslam nazarıyla bakılamayacağından bunların hristiyan ayinini icra etmelerine müman'e't olunmamak lazım gelüb...*⁷⁶

Kısacası söz konusu köy ahalisinin isimlerini İslam isimleriyle değiştirerek görünüşte İslamiyet'i kabul etmiş olmalarına karşın Hıristiyan ayinlerini icraya devam etmişlerdir. Bu davranışlarının gerekçesi olarak da bazı mütesellim ve derebeylerinin tacizlerinden kurtulmak olduğu ileri sürülmüştür. Yaşadıkları baskıdan kurtulmak için giriştikleri bu hileden dolayı İslam olarak kabul edilemeyecekleri, bu doğrultudan olarak bunların irtidad etmiş olamayacakları düşünüldüğü Hristiyan olarak kabul edilmeleri uygun bulunmuştur. Ayrıca inançları gereği yaptıkları ayinlerine de engel olunamayacağı da karara bağlanmıştır. Fakat başkalarının da bu durumdan istifade etmelerinin önüne geçilmesi adına

75 BOA, Sadâret Evrakı Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı (A.MKT. MVL), 8/49. Varak 1-2. 2 Nisan 1848; 1846 senesinde din ve mezhep farklılıklarının kişisel bir hürriyet olduğu ve bunun da vatandaşlık hakları ile ilgisinin olmadığı Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Bunun doğal bir uzantısı olarak da gayrimüslim vatandaşların da askere alınmalarına karar verilmiştir. Askerlik görevini yapan gayrimüslimlerin cizye ve haraç vergilerinden de muaf tutulacağı ilan edilmiştir. T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, (İstanbul: Ütopya Kitabevi, 1999), s. 246-247; Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004), s. 75-77.

76 BOA, A.MKT. MVL, 8A/62. 5 Nisan 1848.

asker alma hususunda isimlerine bakılarak muamele edilmesi gibi bir önlem de alınmıştır.⁷⁷

3. Ailelerin Memleketlerine Gönderilmesi

1848 senesinde önce İtalya ve Fransa ardından Avusturya, Bavyera ve Prusya ülkelerinde ihtilaller meydana gelmiştir. Bu tarihlerde Avrupa'nın, içerisinde bulunduğu siyasi durum sebebiyle, Osmanlı hükümeti kışkırtıcıların emellerine fırsat vermemek için öncelikle Balkanlardaki Hristiyan tebaaya mülayim davranılmasına dair emirnameler hazırlamış ve valiliklere göndermiştir. Böylece Avrupa'da yaşanan ihtilallerin kendi ülkesine yayılmasının önüne geçmeye çabalamıştır.⁷⁸ Mihaliç'te geçirdikleri birkaç yılın ardından Avrupa'nın siyasi konjonktüründeki çalkantılar sonrasında Osmanlı hükümeti Laramanları memleketlerine geri göndermeye karar vermiştir.⁷⁹

1848 yılının yaz aylarında Bursa kazasına tabi Filadar köyünde iskân ettirilmiş olan Laramanların memleketleri olan Üsküp tarafına gönderilmelerine dair bir irade-i seniyye buyrulmuştur. Ayrıca Bursa Emval Sandığından verilmekte olan tayın ve çeşitli ihtiyaçlarının da irade-i seniyyenin verildiği günden itibaren durdurulmasına da karar verilmiştir. Fakat bu karardan hoşnut olmayan Arnavut aileler uygulamaya tepki göstermiş, Filadar köyü ahalisinin meyve bahçelerine ve bağlarına zarar vermeye başlamışlardır. Köy halkı da bunların taşkınlıklarından şikâyetle valiliğe durumu bildiren bir arzuhal göndermişlerdir. Hüdavendigâr Müşirliği de Dersaadet'e gönderdiği tahriratında memleketlerine dönmek istemeyen Arnavut ailelerin buradan def edilmesi ve köylülere yapmış oldukları zararlarının durdurulması için gerekenlerin yapılmasını istemiştir.⁸⁰

1848 yılının sonbaharında Arnavut ailelerinin Selanik iskelesine götürmek üzere münasip bir geminin kiralanması gündeme gelmiş ve Gemlik'e gönderilmesi Kaptan Paşadan istenmiştir.⁸¹ Ekim ayının sonlarına gelindiğinde Selanik'e

77 Mektubu yazarlar: Papaz Mihal, Papaz Tuma, Papaz Yani, ve iki muhtar. BOA, A.MKT. MVL, 8/49. Varak 1-2. 2 Nisan 1848; ayrıca bkz. Halide Aslan, *Osmanlı'nın Son Döneminde Gizli Din Taşıyanlar*, (İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2017), s.101-102.

78 Levent Düzcü, "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek: 1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38 (2016), s. 51-78.

79 BOA, A.MKT, 122/25. 20 Nisan 1848.

80 BOA, A.MKT, 143/90. 13 Ağustos 1848.

81 BOA, A.MKT, 149/22. 19 Eylül 1848.

götürmek üzere 5.000 kuruş nevale ile bir gemi kiralanmıştır. Kasım ayında hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte yola çıkılmış ve bir müddet sonra Laramanlar ait oldukları topraklara varmıştır.⁸²

Laramanlar Bursa'dan dönerken yolda iyi muamele görmüşlerdir. Memleketlerine dönenler Hristiyan olarak kabul edilmiş ve ayinlerine engel olunmaması için emirler gönderilmiştir. Fakat Laramanlar memleketlerine döndüklerinde Gilan'da bazı huzursuzluklar çıkmıştır. Şöyle ki; Devlet tarafından Hristiyanlıkları kabul edilen bu şahıslar memleketlerine geldiklerinde bölge ahalisinin irtidad edeceklerine dair dedikodular peydah olmuştur.⁸³ Fransız konsolos yaşanan bu tatsız olaydan sorumlu tuttuğu kişilerin görevlerinden uzaklaştırılması bir yana haklarında hiçbir şeyin yapılmadığını esefle aktarmıştır. Konsolosa göre eğer Babıali şikâyetlerin önünü kesmek istiyorsa konuya özel bir ihtimam göstermeli ve sorumlulara gerekli cezaları vermelidir.⁸⁴

Yıllar sonra memleketlerine iade edilen Arnavut ailelerin memnun edilmesi ve herhangi bir sıkıntıya uğramamaları, rahatlarının temin edilmesi için Üsküp Eyaleti valisine emirler gönderilmiştir.⁸⁵ Fakat geriye dönebilen 70-80 kadar Laraman memleketlerine geldiklerinde yeni bir sorunla karşılaşmıştır. Çünkü geride bıraktıkları mülklerinin bir kısmı yağmalanmış ve yakılmıştır.⁸⁶ Ayrıca memleketlerinden ayrıldıklarından sonra gıyaplarında mal ve mülklerinin bir kısmı da başkalarına satılmıştı. Bunun yanında memleketlerindeki emlaklarının değeri 300.000 kuruş iken 36.000 kuruşa satılmış ve bunun üzerinden de 6.000 kuruş vergi alınmıştır.⁸⁷ Yaşanan bu karmaşık duruma bir son vermek için gıyaplarında satılan mülklerin kendilerine iadesine şu şekilde karar verilmiştir: *...fîruht olunan emlak ve arazinin esmanını almadıkları halde satılan bahasıyla bayiaları tarafından kendülerine istirdad ve masarîf-i mütebeyyinenin tazmin ittirilmesi...*⁸⁸

82 BOA, A.MKT, 155/96. 22 Ekim 1848; Skendi, "Crypto-Christianity in The Balkan Area Under The Ottomans", s. 239; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 94; Malaj, "The Activity of The Franciscans", s. 68-69.

83 BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı Zabıt Cerideleri Hülasaları (MVL), 62/58. 5 Eylül 1848.

84 BOA, HR.TO, 191/50. 7 Şubat 1849.

85 BOA, A.MKT, 233/80. 7 Kasım 1849.

86 Malaj, "The Activity of The Franciscans", s. 69.

87 Arnavutların Selanik'e vardıklarından memleketlerindeki emlaklarının satılmasına içlerinden söz anlar dört kişi vekil kılınmıştır. Fakat söz konusu dört kişi hapse atılmıştır. BOA, İ.MSM, 79/2278. Varak 6. 13 Mayıs 1846.

88 BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 62/58. 5 Eylül 1848.

Lakin mülklerin yeni sahipleri de geçen süre zarfında emlak ve arazilerin tamir ve onarımları için çeşitli harcamalar yaptıklarından mülkleri terke yanaşmamışlardır. Bu sıkıntılı durumun giderilmesi için mülklerin tamir ve onarımı için yapılan masrafların tespit edilmesi yoluna gidilmiştir. Geçen süre zarfında da Laramanların mağdur olmamaları için çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Mesela Mihaliç'ten memleketlerine gelirken kesilen yardımların Üsküp Emval Sandığı'ndan karşılanarak devam edilmesi, bunun yanında uzun süre ticaret ve ziraatla meşgul olamadıklarından cizye ve çeşitli vergilerden bir sene müddetle muaf tutulması ve son olarak da kendilerine birer kat elbise verilmesi gibi kolaylıklar sağlanmıştır.⁸⁹

1848 senesinde gizli Katoliklerin memleketlerine dönmeleriyle yıllarca süren bir sorun son bulmuştur. Fakat 1849 ve 1850'de gizli Katoliklerin aske- re alınmasıyla ilgili benzer sorunlar tekrar yaşanmıştır. Bununla birlikte Kırım Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ittifak kurması İstanbul'daki Batılı diplomatların etkisini muazzam derecede arttırmıştır. Neticede 1856 senesinde Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanla Müslüman ve Gayrimüslim tebaaya bütün haklarda tam eşitlik ile din konularında da tam bir özgürlük tanınmış, İslam'dan dönmek, ölüm cezası gerektiren bir suç olmaktan çıkarılmıştır. Bu tarihten sonra da Kosova'da Laramanlara yönelik saldırılar sona ermiştir. Fakat birçok aile, daha kuşaklar boyu Müslüman kamuflajına devam etmiştir.⁹⁰

Yukarıdaki cümleden olarak günümüz Kosova'sında da Laramanların varlıklarını devam ettirdikleri bir gerçektir. *Washington Post* gazetesinin 6 Mayıs 2015 tarihli nüshasında Valerie Plesch tarafından Kosovalı Müslümanların unutulmuş inançları üzerine bir makale yazılmıştır. Plesch makalesinde Kosova'nın sadece %3'ünün Katolik olmasına rağmen Müslüman inançlarını yerine getirenlerin oranının %10 olduğunu belirtmiştir. Plesch, Doğu Kosova'da Zheger köyü Laramanlarının kiliselerinin olmamasına karşı Katolik ayinlerini evlerinde yaptıklarını da aktarmıştır. Ayrıca makalede köy ahalisinden olan ve kendisini Katolik olarak hisseden 38 yaşındaki Rexhep Sejdiu adlı bir Laraman hakkında da bilgi verilmiştir. Rexhep Sejdiu'nun geceleri gizli olarak kiliseye gittiğini gündüzleri de Müslüman gibi davrandığı okuyuculara aktarılmıştır.

89 BOA, A.MKT, 161/42. 28 Kasım 1848; İrade Hariciye (İ. HR), 48/2276. 1 Aralık 1848.

90 Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, s. 230-231; Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, s. 96-102; Frantz, *Zwischen Gewalt und friedlicher Koexistenz*, s. 285.

Makaledeki bir diğ er örnek de Priştine  niversitesi profesörlerinden olan Agron Bytyqi (41)'e aittir. Katolik bir baba ve Müslüman bir anneden olan Prof. Agron çocukluğunda gerçek inancının ne olduğ unu bilmemi  ve yeti kinliğinde gerçek inancının ne olduğ unu anlamıştır. Prof. Agron kendisi için doğ ru kararı verdikten sonra da 1995 senesinde vaftiz olmuştur.

Plesch makalesinde Katolik bir rahibin de görüşüne yer vermiştir. Rahibe göre Laramanlar gerçek inançlarını açıklamaktan korkmaktadır. Bunda da çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Mesela çocuklarının evlenemeyeceğ  korkusuyla gerçek inançlarını saklama gereğ  duymu ladır.⁹¹

Yakın tarihlerde Kosova Cumhuriyeti'nin siyasi liderler arasında yer alan Ramush Haradinaj, ataları Katolik iken kendisinin neden Müslüman olduğ unu bilmediğ ini söyleyerek,  oğ nluğ n Müslüman olduğ u Kosova'da tartışmalara neden olmuştur. Bunun yanı sıra Haradinaj, kendisinin ibadet etmediğ ini ve bir Müslüman olarak camiye gitmediğ ini belirlemiştir.⁹²

Son olarak konuyla alakalı olarak Arnavut edebiyatından da bir örnek vermek gerekir. Ismail Kadare'nin yazmış olduğ u ve 1981 yılında Arnavutluk'ta Enver Hoca tarafından yasaklanmış olan *The Palace of Dreams* adlı romanında gerçek kökenini arayan romanın ba  karakteri Mark-Alem'in gerçek kökenlerini bulma çabasından bahsedilmiştir.⁹³

91 https://www.washingtonpost.com/national/religion/muslim-kosovars-rediscover-their-long-forgotten-roman-catholic-roots/2015/05/06/b0c62832-f41c-11e4-bca5-21b51bbdf93e_story.html?noredirect=on&utm_term=.74fb485294f7 (Erişim tarihi: 26.09.2018); Laramanlar ile ilgili haberler, yazılar bununla da sınırlı değildir. Mesela <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-catholics/out-of-hiding-some-kosovars-embrace-christianity-idUSTRE48S07Y20080929> (Erişim tarihi: 26.09.2018); <https://friendsofkosovo.wordpress.com/category/politics/news/page/15/> (Erişim Tarihi 26.09.2018); <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2011/04/14/the-vatican%E2%80%99s-growing-prominence-in-kosovo/> (Erişim tarihi: 26.09.2018); <https://sg.news.yahoo.com/kosovo-crypto-catholics-quit-closet-171245479.html> (Erişim Tarihi: 26.09.2018); <https://religionnews.com/2015/05/06/muslim-kosovars-rediscover-long-forgotten-roman-catholic-roots/> (Erişim tarihi: 06.10.2018); <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-catholics/out-of-hiding-some-kosovars-embrace-christianity-idUSTRE48S07Y20080929> (Erişim Tarihi: 06.10.2018).

92 Nedim Emin, *Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu*, (Ankara: Seta Yayınları 2014), s.102-103.

93 Ivan Dodovski, "Pride and Perplexities: Identity Politics in Macedonia and Its Theatrical Refractions", *After Yugoslavia: Identities and Politics within the Successor States*, ed. Robert Hudson, Glenn Bowman, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012), s. 92-105; http://dannypress.com/h/Palace_Dreams.html (06.10.2018); <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/book-review-from-the-land-of-plots-the-palace-of-dreams-ismail-kadare-trs-barbara-bray-harvill-1499-1474354.html> (Erişim tarihi: 06.10.2018).

Sonuç

Osmanlı hükümetinin Tanzimat dönemindeki temel siyaseti fermanla taahhüt ettiği reformları uygulayabilmek, yeniliklere karşı halk arasında çıkabilecek muhtemel tepkileri bertaraf etmek ve yabancı devletlerin reformları bahane edip iç işlerine müdahalelerinin de önüne geçmektir. Çünkü çıkabilecek büyük sorunların Avrupa ile olan ilişkilere zarar vereceği korkusu hâkimdi. Bu yüzden ortaya çıkan sorunların genelde büyümeden, sessiz sedasız bir şekilde halledilmesi yoluna gidilmiştir. Hükümetin tüm iyi niyet ve çabasına rağmen nihayetinde yabancı devletlerin müdahalelerine engel olunamamıştır. Osmanlı Devleti yaşadığı siyasi sorunlarda, özellikle de Rusya ile, Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duyduğundan onların bu müdahalelerine gerektiği gibi tavır da alamamıştır.

Avrupalı devletlerin Osmanlı hükümetinin zor durumundan istifade etmediğini söylemekle de haksızlık etmiş olunmaz. Böylece hem Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale imkânı bulmuşlar hem de kendilerine hareket alanı kazandırmışlar, çeşitli imtiyazlar sağlamışlardır. Mürted meselesinde İngiliz ve Fransız elçilerinin yakından ilgilenmesini bu minvalde değerlendirmek doğru olacaktır. Bu açıdan bakıldığında görülecektir ki gizli din taşıyanlar meselesi Islahat Fermanına giden yolda köşe taşlarından birini teşkil etmiştir.

Makalede Laramanlar örneğine bakıldığında din değiştirme/gizli din taşıyanlara karşı oluşan nefretin Müslümanlar için neredeyse kişisel bir savaş halini aldığı anlaşılmaktadır. Müslüman cemahtan bakıldığı zaman bunun çeşitli nedenleri olmakla birlikte en başta gelen nedeni ihanete uğramışlığın verdiği bir öfke patlamasıdır. Yaşananlar devletin zor zamanlardan geçtiği bir dönemde güvendikleri, tanıdıkları kişiler tarafından kandırılmışlığın, aldatılmışlığın verdiği nefretin ve korkunun bir tezahürüdür.

Laramanların başından geçenler bize şu gerçeği göstermiştir. Her ne kadar devleti idare edenler Tanzimat Fermanı ile yukarıdan aşağıya doğru bir değişimi başlatmış olsalar da değişimin tabana yansımalarının o kadar kolay olmadığı gizli din taşıyanlara yapılan muameleden anlaşılmıştır. Laramanlar Tanzimat Fermanının ilan edilmesini farklı yorumlamış, kısacası *yalancı baharra* kanmışlardır.

Öz ■ Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, umutsuz zamanlarda ümitsiz tedbirlerin alındığı bir dönem olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başladığı kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti bu döneme ayak uydurmakta zorlanmıştır. Doğal olarak bu yeni dönem yeni politik sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Sırp ve Yunan isyanları, Balkan topluluklarını patlamaya hazır hale getirmeye yetmiştir. Tam bu dönemde ilan edilen Tanzimat Fermanı da toplum içerisindeki bu gerilimi azaltmaya çare olamamıştır. Bu çerçeveden bakıldığında gizli din taşıyanlar Tanzimat Fermanı'nın akabinde kendilerini ifşa etmişlerdir. Toplumun sınır uçlarına dokunan bu davranışlar, muhafazakâr kesimden çok sert tepki çekmiştir. Hükümet ise Tanzimat Fermanı'nın gerekliliklerini yerine getirme gayretindeydi. Lakin ne muhafazakâr kesim ne de Avrupalı Devletleri memnun etmek kolay olmamıştır. Bu makalede gizli Hristiyan Arnavutların kendilerini ifşa etmeleri ve sonrasında yaşananlar, Osmanlı arşiv belgeleri, yerli ve yabancı kaynaklar eşliğinde anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gizli Hristiyanlık, Katolik, Arnavutluk, Laramanlar, Balkanlar.

Bibliyografya

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Bab-ı Asaî Mektubi Kalemî (A.MKT), 42/70; 44/3; 122/25; 143/90; 149/22; 155/96; 233/80; 161/42.

BOA, Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT), 1/53; 15/99.

BOA, Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 149/51; 120/14; 1869C/1; 120/7; 120/12; 120/9; 120/13; 120/15; 120/8; 120/10; 120/11; 149/72.

BOA, Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO), 189/81; 190/11; 191/50.

BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 92/4627; 126/6442.

BOA, İrade Hariciye (İ. HR), 48/2276.

BOA, İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM), 79/2277; 79/2278.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 62/58.

BOA, Sadâret Evrakı Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Kısım (A.MKT. MVL), 8/49; 8A/62.

BOA, Sadâret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 2/12.

Gazeteler

Armagh Guardian, Salı, 05 Mayıs 1846.

The Atlas, Cumartesi, 25 Nisan 1846.

Dublin Evening Mail, Pazartesi, 20 Nisan 1846.

Durham County Advertiser, Cuma, 15 Mayıs 1846.

- The Evening Chronicle*, Pazartesi, 04 Mayıs 1846.
Evening Mail, Çarşamba, 08 Temmuz 1846.
Freeman's Journal, Çarşamba, 03 Haziran 1846.
Globe, Cumartesi, 18 Nisan 1846.
Hertford Mercury and Reformer, Cumartesi, 02 Mayıs 1846.
Illustrated London News, Cumartesi, 16 Mayıs 1846.
Journal and Gloucestershire Fashionable Weekly Gazette, Pazartesi, 04 Mayıs 1846.
Lancaster Gazette, Cumartesi, 16 Mayıs 1846.
London Daily News, Çarşamba, 06 Mayıs 1846.
London Evening Standard, Salı, 12 Mayıs 1846.
Morning Advertiser, Cuma, 17 Nisan 1846.
Morning Post, Çarşamba, 06 Mayıs 1846.
Northern Standard, Cumartesi, 25 Nisan 1846.
Oxford University and City Herald, Cumartesi, 09 Mayıs 1846.
Shipping and Mercantile Gazette, Salı, 21 Nisan 1846.
Statesman and Dublin Christian Record, Salı, 21 Nisan 1846.
The Times, Salı, 07 Temmuz 1846.
Waterford Chronicle, Çarşamba, 22 Nisan 1846; Cumartesi, 09 Mayıs 1846.

Kitap/Makale

- Abdurrahman Nafiz, Kiramettin: *1912-1913 Balkan Savaşında İşkodra Savunması*, c. I, yay. haz. Mehmet Özdemir, S. Selim Özmen, Kerime Şahiner, Ankara: Genelkurmay ATESE Başkanlığı, 2007.
- Aslan, Halide: *Osmanlı'nın Son Döneminde Gizli Din Taşryanlar*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları 2017.
- Aydüz, Salim: "Lady Mary Wortley Montagu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul 2005, s. 273-274.
- Bartl, Peter: *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, çev. Ali Taner, İstanbul: Bedir Yayınları 1998.
- Bozkurt, Gülnihal: *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1996.
- Clayer, Nathalie: "The Myth of Ali Pasha and the Bektashis: The Construction of an 'Albanian Bektashi National History'", *Albanian Identities: Myth and History*, ed. Stephanie Schwandner-Sievers, Bernd J. Fischer, Bloomington, Indiana: Indiana University Press 2002, s. 127-134.

- Coureas, Nicholas: "Student Growth: The Latin Clergy of Cyprus during The Ottoman Period," *The Minorities of Cyprus: Development Patterns and the Identity of the Internal-Exclusion*, ed. Andrekos Varnava, Nicholas Coureas and Marina Elia, Newcastle: Cambridge Scholar Publishing 2009, s. 92-110.
- Deringil, Selim: *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*, İstanbul: İletişim Yayınları 2017.
- Duijzings, Ger: *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, London: Hurst & Company 2000.
- Duka, Ferit: "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım*, c. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 1691-1700.
- Düzcü, Levent: "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek: 1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38 (2016), s. 51-78.
- Dodovski, Ivan: "Pride and Perplexities: Identity Politics in Macedonia and Its Theatrical Refractions," *After Yugoslavia: Identities and Politics within the Successor States*, ed. Robert Hudson, Glenn Bowman, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2012, s. 92-105.
- Emin, Nedim: *Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Ankara: Seta Yayınları 2014.
- Erdönmez, Celal: "Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası", *Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 (2008), s. 99-123.
- Elöve, Mustafa Emil: "Türkiye'de Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/1-2 (1953), s. 184-280.
- Elsie, Robert: *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*, London, New York: I.B. Tauris 2015.
- Eryılmaz, Bilal: *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları 1990.
- Frantz, Eva Anne: *Zwischen Gewalt und friedlicher Koexistenz – Muslime und Christen im spätoomanischen Kosovo, 1870-1913*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Universität Wien, Viyana 2014.
- Gashi, Gjergj: *Vatikani dhe Arbëria, 1700-1922*, Tiranë: Onufri 1998.
- Gencer, Ali İhsan: "Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, İstanbul: Aydınlar Ocağı 1990, s. 7-20.
- Gjini, Gaspër: *Ipeshkvia Shkup-Prizren nëpër shekuj*, Ferizaj: Drita 1992.
- Gökbilgin, Tayyip: "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkile-ri", *Belleten*, XXXI/121 (1967), s. 93-111.
- Gücüm, Kuntay: *İmparatorluğun "Liberal" Yılları (1856-1870)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2015.
- Kaya, Önder: *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2004.

- Kaynar, Reşat: *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2010.
- Konica, Faik, *Dokumente për Historinë e Shqipërisë (1623-1653): Transkriptuar e përkthyer nga. Injac Zamputi*, St. Gallen/Prishtinë: Albanisches Institut 2015.
- Kott, Marilyn: *Catholic Kosovo: A Visitor's Guide to Her People, Churches, Historical Sites, and Her 1900 Year Journey*, Morrisville: Lulu Press 2015.
- Malaj, Viçenc: "The Activity of The Franciscans of The Dubrovnik Province Among Albanian Catholics," *Albanian Catholic Bulletin*, XV (1994), s. 53-79.
- Malcolm, Noel: *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul: Sabah Kitapları 1999.
- Mazower, Mark: *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, çev. Ayşe Ozil, İstanbul: ALFA Yayıncılık 2017.
- Montagu, Lady: *Türkiye Mektupları: 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser [t.y.].
- Ortaylı, İlber: *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: Merkez Kitaplar 2007.
- Örenç, Ali Fuat: *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: Babıali Kültür – BKY 2009.
- Öztürk, Selahattin: "Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11 (2000), s. 347-438.
- Ramaj, Albert: "Laramanizmi apo kriptokrishtenizmi tek shqiptarët – përkatësisht në Kosovë në shek. XIX e XX", *Poeta nascitur, historicus fit. Ad honorem Zef Mirdita*, ed. Albert Ramaj, St. Gallen: Albanisches Institut, Hrvatski institut za povijest 2013, s. 549-588.
- Reinkowski, Maurus: *Düzenin Şeyleri: Tanzimat'ın Kelimeleri 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, İstanbul: YKY, 2017.
- Skendi, Stavro: *The Albanian National Awakening*, Princeton: Princeton University Press 2015.
- Skendi, Stavro: "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", *Slavic Review*, 26/2 (1967), s. 227-246.
- Soykan, T. Tankut: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Kitabevi 1999.
- Türkan, Ahmet: *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, İstanbul: Kitabevi 2012.
- Ünlü, Mucize: "Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-i Selâse Örneği", *Studies of The Ottoman Domain*, 4/7 (2014), s. 42-53.
- Zhelyazkova, Antonina: "Bir Tarih Yazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa Perspektifi", *Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarih Yazımı Tartışması*, ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, İstanbul: İletişim Yayınları 2011, s. 259-307.

İnternet Kaynakları

https://www.washingtonpost.com/national/religion/muslim-kosovars-rediscover-their-long-forgotten-roman-catholic-roots/2015/05/06/b0c62832-f41c-11e4-bca5-21b51bbdf93e_story.html?noredirect=on&utm_term=.74fb485294f7 (Erişim tarihi: 26.09.2018)

<https://www.reuters.com/article/us-kosovo-catholics/out-of-hiding-some-kosovars-embrace-christianity-idUSTRE48S07Y20080929> (Erişim tarihi: 26.09.2018)

<https://friendsofkosovo.wordpress.com/category/politics/news/page/15/> (Erişim tarihi: 26.09.2018); <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2011/04/14/the-vatican%E2%80%99s-growing-prominence-in-kosovo/> (Erişim tarihi: 26.09.2018)

<https://sg.news.yahoo.com/kosovo-crypto-catholics-quit-closet-171245479.html> (Erişim tarihi: 26.09.2018)

<https://religionnews.com/2015/05/06/muslim-kosovars-rediscover-long-forgotten-roman-catholic-roots/> (Erişim tarihi: 06.10.2018)

<https://www.reuters.com/article/us-kosovo-catholics/out-of-hiding-some-kosovars-embrace-christianity-idUSTRE48S07Y20080929> (Erişim tarihi: 06.10.2018)

http://dannypress.com/h/Palace_Dreams.html (Erişim tarihi: 06.10.2018)

<https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/book-review-from-the-land-of-plots-the-palace-of-dreams-ismail-kadare-trs-barbara-bray-harvill-1499-1474354.html> (Erişim tarihi: 06.10.2018).

https://books.google.com.tr/books?id=jk9wBQAAQBAJ&pg=PA102&clpg=PA102&dq=Ibrahim+Rugova+hristiyan&source=bl&ots=LPc9O8VKdd&sig=NgXk7Z2qk_gf8NTC_wUhmalcwMmE&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjn5M-F2fHdAhXhwIsKHRLwDi0Q6AEwDXoECAgQAQ#v=onepage&q=Ibrahim%20Rugova%20hristiyan&f=false (Erişim tarihi: 06.10.2018)

<http://www.osmanlicaturkce.com/> (Erişim tarihi: 06.10.2018)

<http://www.kamusiturki.com/> (Erişim tarihi: 06.10.2018)

https://sq.m.wikibooks.org/wiki/Rreth_p%C3%ABrhapjes_s%C3%AB_Islamit_nd%C3%ABr_shqiptar%C3%ABt/9?fbclid=IwAR02wxoUcBIA-VM6QewcJpVBXVKSvXibwolaZ-UgWB1Rp48xXgMvHdnePg (Son Erişim tarihi: 20.04. 2019)